

К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл Мамлекеттик Университети

Ийсаева А.Ж

Чет тилин окутуунун
усулунун теориясы
боюнча айрым бир
маселелер

КАРАКОЛ 2016

Киришүү

Азыркы учурда чет тилин окутуунун усулу боюнча адабияттар жокко эсе болгондуктан, кыргыз тилдүү аудиторияга чет тилинин методикасын окутуу лектор менен катар эле, үйрөнүүчүлөр үчүн да көп кыйынчылыктарды туудурат. Окутуучу чет тилин окутуунун усулунун теориясында кездешүүчү терминдерди колдонуудагы көйгөйлөрдү чече албаса, студент бул багыттагы адабияттардын жоктугунан билимин талапка ылайык өркүндөтө албайт.

Бул колдонмо ушул маселелерди чечүү максатында чет тилине окутуунун усулу боюнча окутуунун максаты, мазмуну, принциптери сыяктуу айрым бир темаларды камтыйт.

Бул колдонмо англис тилин окутуу боюнча изилдөө иштерине, көбүн эсе, акыркы жылда жарык көргөн адабияттарга, чет өлкөлүк авторлордун эмгектерине таянуу иштелип чыкты.

Колдонмо жалпы эле чет тили факультетинин студенттерине жана чет тилин окутуунун усулу боюнча кыргыз тилинде курстук жана дипломдук иш иштеп жаткан студенттерге, ошону менен катар жогорку окуу жайларында жана орто мектептерде чет тили боюнча сабак берген мугалимдер үчүн да жардам катары колдонулуучу баалуу материал боло алат деп ойлойбуз.

Чет тилине окутуунун теориясы жана анын максаты

Чет тилди окутуунун усулу бул окутуунун максатын, мазмунун, окутуунун методдорун жана каражаттарын изилдөөчү илим жана ошондой эле, чет тилин окутуу боюнча адабияттарды колдонуу менен бирге окуучуларды тарбиялоонун жана окутуунун бирден бир жолу.

Методика жаңы илим болгонуна карабастан анын өнүгүү процесси ылдам болуп жатканын байкайбыз. Методикалык концепциянын эволюциясында бардык чет тилди окутуунун усулун караган же конкреттүү бир чет тилин окутуунун усулун караган тенденциялар кезигет.

Келечектеги мугалимди усулдук жактан даярдоо азыркы убакта абдан маанилүү болуп саналат. Анткени, мугалим өз предметин теориялык жана практикалык жактан өздөштүрүү менен гана жогорку даражадагы профессионалдуу мугалим боло алат.

«Чет тилдерин окутуунун усулу» курсунда келечектеги мугалим бул сабакты окутуунун ыкмасын үйрөнү алат. Методикалык принципке ылайык чет тил сабагы мектептерде баш аламан, туш келди окутулбастан системалаштырылып, жөнөкөйдөн татаалга багытталып окутулат. Мугалим чет тил сабагын окутуунун усулун туура колдонуу аркылуу гана, ал сабакты туура уюштура алат. «Чет тилин окутуунун усулу» мектептерде бериле турган чет тил сабагынын окутулуш нормасын аныктап, окуучуларга класста жана класстан тышкары материалдарды кандай өтүүнү тактайт жана чет тилинен сабак бере турган келечектеги мугалимдерди профессионалдык жактан даярдайт.

Чет тилинин мектептерде тиешелүү деңгээлде окутулушу үчүн жана азыркы коомдун талаптарына жооп бериш үчүн, келечектеги мугалим «Чет тилдерди окутуунун усулунун» теориялык курсун абдан жакшы өздөштүрүүсү талап кылынат.

Ошондой эле, студент өзүнүн билимин педагогикалык практика учурунда, дипломдук же курстук иштерди аткарууда жана мектеп турмушунда пайда болгон ар кандай кыйынчылыктарды жеңүүдө пайдалана алуусу зарыл.

Келечектеги мугалимди профессионалдык жактан даярдоодо «Чет тилдерди окутуунун усулу» теоретикалык курсу негизги орунду ээлейт. Ар бир илимдин өзүнө тиешелүү максаты болгон сыяктуу эле «Чет тилдерди окутуунун усулу» курсунун да бир канча максаттары бар. Алар төмөнкүлөр:

1. Мектепте чет тилин окутуунун негизги касиеттерин ачып берүү жана практикада кездешкен маселелерди чечүүдө студенттерди өзүлөрүнүн теоретикалык билимин колдонууга үйрөтүү;
2. Студенттерди өлкөбүздөгү жана чет өлкөлөрдөгү чет тилин окутуудагы негизги тенденциялар менен тааныштыруу;
3. Методиканы илим катары карап, анын бөлүктөрүн окутуу. Ошондой эле чет тилин окутуу процессинде студенттерге чыгармачылык менен иштөөгө багыт берүү;

4. Студенттерди эң мыкты окутуучулардын тажрыйбалары, педагогикалык эмгектери менен тааныштыруу жана ал тажрыйбаларды практика учурунда пайдалана алууга үйрөтүү;

5. Студенттерге семинардык жана практикалык сабак учурунда мектеп ишинде жана чет тил сабагын окутуу учурунда мугалимге керек болуучу билгичтиктерди үйрөтүү;

6. Келечектеги мугалимди илимий методикалык адабияттарды окууга жана алар менен кабардар болуп турууга үйрөтүү. Профессионалдык деңгээлин жогорулатуу максатында билимин жогорулатуу үчүн талыкпай эмгектенүүсүнө тарбиялоо.

Ушул маселелерди чечүү менен бирге биз азыркы талапка ылайык чет тилин окута турган жогорку деңгээлдеги мугалимдерди даярдап чыга алабыз.

«Чет тилдерди окутуунун усулу» теоретикалык курсуна токтолуу менен «методика» деген сөздүн маанисине түшүндүрмө беребиз.

«Методика» - деген сөз негизинен үч мааниге ээ:

1. Бул жогорку жана орто окуу жайларында теоретикалык курс же окуу дисциплинасы катары каралат.
2. Окутуу процессиндеги ар түрдүү ыкмалардын жана өнүгүү жолдорунун жыйындысы.
3. Педагогикалык илимдин бир тармагы катары каралат. Ошондуктан анын бардык илимдер сыяктуу эле теориялык эксперименталдык базасы, илимий гипотезалары жана изилдөөнүн объектиси болот.

Эгерде методиканы «окутуунун теориясы» катары карасак, анда анын окуу процессиндеги компоненттерин да бирге кароо керек.

Окутуу процессинде «Чет-тилдерди окутуунун усулу» курсунун эң негизги үч компоненти бар.

Компонент – бул окуу процессиндеги максатты иш жүзүнө ашыруу үчүн багытталган мугалим менен окуучунун ортосундагы иш аракеттин жыйындысы. Окуу процессинде негизги үч компонент катары төмөндөгүлөр эсептелинет:

1. Мугалимдин ишмердүүлүгү.
2. Окутуунун шарты.
3. Окуучулардын ишмердүүлүгү.

Мугалимдин ишмердүүлүгүнө - мугалимдин өздүк касиети, анын окуучуга болгон мамилеси, психологиялык абалы кирет.

Окутуунун шартына реалдуу окутуу шарттары кирет. Буга окутуунун методикалык иштери, окутуу каражаттары кирет.

Окуучулардын ишмердүүлүгү – окуучунун өздүк касиети, анын окууга болгон жөндөмдүүлүгү жана башкалар кирет.

Мына ушул үч компонент бири-бири менен айкалышып, бирин-бири толуктап туруусу зарыл. Качан гана булар бирдиктүү же комплекстүү иш

алып барса, чет тилдерине окутуу процесси ошончолук эффективдүү болот. Ошондуктан келечектеги мугалим ушул үч компонентти эч качан унутпоосу зарыл.

Демек, «Чет тилдерди окутуунун усулу» - бул окутуунун максатын, мазмунун, каражаттарын изилдөөчү жана ошондой эле чет тилине окутууда колдонулуучу каражаттардын жардамы аркылуу окуучуларды тарбиялоону үйрөтүүчү илим болуп саналат.

Методиканын эволюциясын карасак, алгачкы мезгилден баштап эле окутуунун конкреттүү тенденциялары байкалган. Ушунун негизинде эки түрдүү методика пайда болгон.

Алар **жалпы методика** жана **жеке методика**.

Жалпы методика – бул жалпы чет тилдерин окутуу процессиндеги мыйзамченемдүүлүктөрдү жана өзгөчөлүктөрдү изилдейт. Мында кайсы чет тили каралып жатканына көп маани берилбейт. Башкача айтканда, бардык чет тилдериндеги окуу материалдарын тандап алуу принциби, сабактардын ар кайсы этаптарындагы оозеки жана жазуу түрүндөгү иштөөнүн байланышы бирдей каралат.

Мисалы: Биздин өлкөбүздө окутулуп жаткан бардык батыш Европалык тилдер (француз, немец, англис) жалпы чет тилдеринин окуу процессиндеги мыйзамченемдүүлүктөргө баш ийет.

Бирок, мугалим конкреттүү бир тилдин спецификалык өзгөчөлүгүнө таянганда, бардык чет тилине окутуунун жалпы мыйзамченемдүүлүгү аздык кылат. Ошондуктан, ал окутуунун жеке методикасын колдонот.

Жеке методика – конкреттүү бир тилге тиешелүү болгон тилдик жана кептик көрүнүштөрдү окутууну изилдейт.

Мисалга алсак, англис тилинде гана «continuous» деген этиштик форма бар, немец тилинде гана зат атооч жана сын атооч сөздөр жөнделөт, француз тилинде гана диакритикалык белгилер колдонулат жана артиклар кыскарат. Мындан тышкары бул тилдердин фонетикасында дагы айырмачылыктар бар экендиги байкалат. Буга англис тилиндеги трифтонктор [aie] [oue] [oie], немец тилиндеги катуу башталуулар [knacklaut], француз тилинде мурунчул үндүүлөр кирет. Абдан чоң айырмачылык тигил же бул чет тилинин ритмикасында жана методикасында байкалат. Жогорку айткан бардык учурларда, ар бир тилдин өзүнүн методикасынын өзгөчөлүгүн эске алып, чет тилин окуучуларга тез үйрөтүүнүн жолдорун, окутуунун формаларын жана түрлөрүн иштеп чыгуу мезгил талабы.

Изилдөөнүн ыкмалары

Чет тилине окутуунун усулу курсун анализдеп жатып, аларды изилдөө жолдоруна да токтолобуз. Изилдөө методдорун карап кетүү келечектеги мугалим үчүн чет тилине окутуунун эффективдүү жолдорун

тандоого өбөлгө түзө алат. Заманга ылайык мугалим чыгармачылык менен иштөөсү, ошону менен катар, ал илимдеги жетишкендиктерди жана алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларын гана колдонбостон, өз алдынча изденүүчүлүк иш аракетин да аткаруусу керек.

Азыркы методика илиминде изилдөөнүн бир канча жардамчы жана негизги методдору белгиленет. Негизги методдорго адабияттык булактарды сынчыл анализдеп чыгуу, алдыңкы мугалимдердин тажрыйбасынын пайдалуу жактарын жана терс жактарын көрө билүү, илимий байкоо жүргүзүү, байкоо жүргүзүү менен окутуу, тажрыйба жүргүзүү менен окутуу, эксперимент кирет. Жардамчы методдорго анкета жаздыруу, тестирилөө, маектешүү, хронометрия, осциллографикалык анализ жүргүзүү ж.б.

Адабияттык булактарды сын көз менен талдоо. Бул бир караганда абдан жеңил көрүнгөнү менен эң чоң эмгекти талап кылуучу метод. Бул метод талыкпай отуруп, адабияттарды окуу менен бирге, окулуп жаткан адабиятты сындай алуу, баалоо, бөлүштүрө жана жалпылай билүүсүн талап кылат. Изилдөөнүн башка методдору үчүн ал негизги метод болуп саналат.

Алдыңкы мугалимдердин тажрыйбаларынын пайдалуу жактарын изилдөө. Бул метод да маанилүү методдордун бири. Себеби педагогикалык ишмердүүлүктүн алдыңкылары деле дайыма эле окуу процессинин эффективдүүлүгүн жакшыртуучу таасирдүү ыкмаларга жана методикалык чечимге келе беришпейт.

Азыркы учурда чет тилине окутууда өз убагында алдыңкы мугалимдер тарабынан сунушталган бир канча традициялык формалар бар. Алар өзүнүн алар бир катар алгылыктуу жактарын көргөзгөндүктөн азыркы сабактардын атрибуттары болуп калган. Мисалы: сабактын башындагы дежурныйдын рапорту, фонетикалык жана кептик зарядкалар ж.б.у.с.

Илимий байкоо жүргүзүү. Бул метод жүргүзүлүп жаткан байкоону каттоо үчүн көптөгөн каражаттарды пайдалануу менен кеңири колдонулуп жаткандыгын түшүндүрөт. Изилденип жаткан сабак боюнча фактыларды чогултуу, аларды квалификациялоо, жалпылоо ошол предмет боюнча мыйзамченемдүүлүктүн объективдүү жактарын көрсөтүүгө жардам берет.

Байкоо жүргүзүүчү окутуу. Бул метод мугалимдин эрудициясынын жана интуициясынын негизинде түзүлөт. Бул учурда алгач изилдөөнүн гипотезасы аныкталат жана убакыт көп талап кылынбайт. Мугалим өзүнүн тажрыйбасына, эрудициясына таянуу менен гана изилдөө жүргүзөт, проблема терең жана узак убакыт изилденбейт. Өткөрүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгында сунушталган нерсе кабыл алынат же алынбайт.

Тажрыйбаларды окутуу. Бул көндүм окутуудан айырмаланып узак убакыт аралыгында жана бир канча мектептерде изилденет. Жыйынтыгында окуу процессинин кандайдыр бир модели иштелип чыгат жана анын аякталган мүнөзү болуш керек. Андан кийин гана аны бардык мектептерге колдонууга мүмкүн болот.

Эксперимент жүргүзүү методу. Бул метод өзүнүн тактыгы жана жыйынтыктуулугу, так анализи, далилдеринин көптүгү менен айырмаланат. Эксперимент – бул кандайдыр бир кубулушту алдын ала пайда кылуу үчүн белгилүү бир шартты жасалма жол менен түзүү аркылуу изилдөө жүргүзүү болуп саналат. Мында изилдөөчү зарыл болгон шарттын баарын түзүп алат, каалоосу боюнча тажрыйба өткөрүүнүн шарттарын өзгөртүп турат. Эксперименттин негизги **төрт фазасы** бар.

Алар төмөнкүлөр болуп саналат.

1. **Уюштуруу** - кандайдыр бир изилденүүчү гипотезасы иштелип чыгат.

2. **Ишке ашыруу** - кандайдыр бир эксперименталдык нерсе пландаштырылып бир канча этапка бөлүнүп иш жүзүнө ашат.

3. **Констатация** - экспериментке сандык жана сапаттык жактан мүнөздөмө берилет. Ушунун негизинде изилденип жаткан нерсенин жалпы мыйзамченемдүүлүктөрү аныкталат.

4. **Интерпретация** - бул эксперименттик изилдөөдөн кийин пайда болгон жыйынтыкка мүнөздөмө, түшүндүрмө берүү болуп саналат жана анын пайдалуу экендиги далилденет.

Жардамчы методдор болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Анкета – жардамчы методдордун бири болуп саналат. Анкета бул педагогиканын жана психологиянын кээ бир маселелерин чечмелөөдө кеңири массалык материалды жыйнап, аларды математикалык статистикалык жол менен талдап чыгуу максатында, көптөгөн адамдарды жазуу түрүндө (же оозеки) атайын түзүлгөн схема (суроолор коюлган барактар) боюнча сурап чыгуу. Формасы боюнча анкетада берилүүчү суроолор ачык же жабык болушу мүмкүн.

2. Тестирилөө - азыркы учурда эң маанилүү методдордун бири болуп саналат. Тест - бул текшериле турган маселелер боюнча адамдарга суроолор берилип, алардын жооптору белгилүү маселелер боюнча бааланууга негизделген жеке адамды изилдөөнүн каражаты. Тесттин жардамы менен окуучулардын билимин, ишмердүүлүгүн текшерсек болот.

4. Аңгемелешүү – бул педагогикалык жана психологиялык изилдөөнүн бирден бир методу болуп саналат. Бул метод жеке адамдын психологиялык өзгөчөлүгүн жана ошол өзгөчөлүктүн калыптанган шарттарын изилдөө максатында колдонулат.

5. Хронометриялык анализ жүргүзүү - окуу процессин толугу менен же анын кандайдыр бир бөлүгүн документалдуу түрдө жаздырып алуу. Изилдөөгө колдонуу максатында бир же бир нече сабак жаздырылып алынат (мисалы, окуучулардын сүйлөөсүн текшерүү максатында).

6. Осциллографикалык анализ. Осциллограф - электрдик сигналдын жардамы менен экранда физикалык кубулушту (үндү) көргөзүп турат.

Негизги методикалык түшүнүктөр жана категориялар

Бардык илимдердин өзүнүн базистик категориялары болот. Чет тилине окутуунун усулунун негизги базистик категорияларына ыкма, метод жана окутуунун системасын киргизсек болот. Мындан сырткары базистик категория деген түшүнүккө окутуунун каражатын, окутуунун принцибин жана чет тилине окутууга болгон мамилени киргизсек болот. Жогоруда каралган категорияларга токтолсок:

«Ыкма» деген түшүнүк чет тилине окутуунун практикасында жана теориясында көп кездешет. Себеби, ыкмалардын тизмектешкен катарынын сериясы окуу аудиториясын көзөмөлгө алып туруучу окуу процессинин технологиясы болуп саналат. Ыкма - бул практикалык сабактын белгилүү бир этабындагы конкреттүү маселени чечүү үчүн багытталган методикалык иш аракет, кадам болуп саналат. Нерселердин сүрөтүн көрсөтүү менен атоо, сөздү жана сүйлөмдү үн чыгарып окуп берүү, татаал орфографияларды доскага жазып берүү - бул атайын алынган методикалык максатка жетүү үчүн жасалган оозеки кепке же жазууга үйрөтүү чөйрөсүндө колдонулчу ыкмалар болуп саналат.

Ыкмадан айырмаланып метод андан да жогору турган баскыч болуп саналат. Чет тилине окутуунун усулунда жана башка илимдерде методика деген сөздү таануунун жолу, изилдөөнүн жолдору, ага жетүүнүн эң кыска жолу, кандайдыр бир чечилбеген маселени чечүүнүн жолу деп билебиз. Метод деген сөздүн маңызы чет тилине окутуунун усулунда маанилүү ролду ойнойт жана ага төмөнкүчө түшүндүрмө берилет.

Метод - бул бир нерсеге жетүүнүн жолу же максатка карай жалпы багыт катары түшүнөбүз. Методду ыкмалардын системасы, методдордун жыйындысы катары кароо кыйын болуп калат, себеби бардык эле методдор бардык эле учурда ыкмалардын жыйындысы болуп саналбайт. Мисалы, түшүндүрүп окуп берүү циклдуу колдонулуп жана аны окууга үйрөтүүнүн негизи катары алсак, анда ал методго карай өсөт жана ал ыкманын системасын камтыбайт. Эгерде оозеки монологдук кепте сюжетти сүрөттөп берүүнү дайыма колдонсок (сүрөттөрдү, диофильмдерди), бул учурда материалды жалпылап презентация кылуу методу болуп саналат, окутуунун жалпы модели болуп саналат.

Метод чет тилине окутуунун процессиндеги негизги компоненттерди ишке ашыруудагы жалпы модель болуп саналат. Анын негизги максаты - методикалык маселени чечүү. Метод - окуу процессинде кайталанып туруучу маселени ийгиликтүү чечүү үчүн иш аракеттин систематикалык түрдө колдонулушу болуп саналат.

Үчүнчү базистик методикалык категория окутуунун системасы деп аталат.

Азыркы учурда окутуу процессин өзүнө тиешелүү мүнөзү бар система катары карашат. Ошол эле учурда, биз көптөгөн компоненттердин изилдене элек экендигин жана окуу процесси бул жабык эмес ачык системада экендигин белгилеп кетишибиз керек. Сырткы факторлор анын

агымына таасирин тийгизип, кутуунун системасы окуу процессинин жалпы модели болуп саналат. Анын өзүнүн материалдарды тандоо, максат, форма, мазмун жана окутуунун каражаттары сыяктуу методикалык концепциясы болот.

Базистик методикалык категориялар аныктамасы тууралуу сөз кылууда «каражат» жана «мамиле» деген кеңири колдонулган терминдерге токтолобуз.

Чет тилин үйрөнүүдө каражаттардын эки тиби колдонулат:

1) **негизги каражат** - өзүнүн лингвистикалык жана экстралингвистикалык түзүлүштөрүн камтыган чыныгы тилдик атмосфера.

2) негизги максаты окуучуларды чыныгы тилдик атмосферага жакындатуу үчүн иллюзия түзүүгө болгон **жардамчы каражаттар**.

Окутуунун каражаттарына көргөзмө куралдан баштап компьютерге чейинки бардык каражаттарды киргизебиз.

Мамиле (подход) – чет тилине окутуунун усулу тууралуу чет тилиндеги адабияттарда көп кездешүүчү термин. «Метод» - окуу процессиндеги тактикалык метод болуп саналса, «мамиле» чет тилин окутуунун стратегиясы катары каралат. Азыркы методикада төрт жалпы мамиле белгиленет:

1. **Бихевиористтик мамиле** - стимул менен реакциянын ортосундагы катнаш анын негизи катары орун алгандыгы менен түшүндүрүлөт. Бул учурда көп кырдуу механикалык кайталоо менен көнүктүрүү негизги максат болуп саналат. Ал эми түшүндүрүүнүн элементтери чет өлкөлүк методикада туура экендиги белгиленсе да, ал дагы деле акыркы планда турат.

2. **Индуктивдүү** - аң сезимдүү мамиле акырындык менен тилдик жана кептик эрежени өздөштүрүүгө жана окулуп жаткан тилдин теориясын эске тутууга алып келген көп кырдуу мисалдардын үстүнөн интенсивдүү иштөөгө негизделет.

3. **Таануучулук мамиле** - окуучулардын окулуп жаткан тилдин теориясын, фонетикасын, грамматикасын жана сөз жасоонун эрежелерин өздөштүрүүсү катары иш жүзүнө ашат. Бул учурда сүйлөө машыгуусуна көп көңүл бөлүнбөйт, жөн гана чет тилиндеги материалды түшүнүп, анализге алышат.

4. **Интеграциялык мамиле** - окутуунун структурасындагы компоненттерди ойлонуп, чогуу колдонуу. Билимди жана кептик автоматизмди параллелдүү колдонуу болуп саналат. Бул мамиле биздин өлкөнүн методикасында кеңири пайдаланылат.

Чет тилине окутуу усулунун өнүгүсүнүн негизги этаптары

Ар бир өнүгүүнүн тарыхый этабы, өзүнүн изилдөө методдору колдонулгандай «Чет тилине окутуунун усулу» курсунун да тарыхый

өнүгүүсү бир канча этаптарга бөлүнүп каралат.

Изилдөө методдору ошол мезгилде үстөмдүк кылып жаткан коомго байланыштуу болгон. Эң биринчи чет тилди окутуу Европа өлкөлөрүндө монархиялык бийлик үстөмдүк кылып жатканда пайда болгон. Мында буржуазиялык кыймыл көп болгондуктан, чет тилдери өнүккөн эмес. Анткени, ошол учурдагы адамдар башка мамлекетке чыга алышкан эмес. Ал эми феодалдык коомдо чет тилин окутуу абдан жакшы өнүккөн. Көптөгөн чет тилдери бала кезден баштап эле окутула баштаган. Феодалдык коомдо чет тилди окутуунун өнүгүүсү анын негизги методдорун пайда кылган жана чет тилдерин окутууда негизинен эки метод колдонулган. Алар грамматиканы которуу методу жана тексттерди которуу методдору болгон.

Грамматиканы которуу – бул чет тилдерин окутуудагы алгачкы методдордун бири болуп саналат. Бул методдун негиздөөчүсү болуп В. Гумбольдт эсептелет. Ал чет тилдерди окутуудагы негизги объект катары грамматиканы белгилейт. Ошол мезгилдеги көптөгөн окумуштуулар чет тилдин грамматикасы окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсүн жогорулатат деген түшүнүккө таянышкан. Ошондуктан, бул методдо чет тилге окутууда грамматикага көп көңүл бурулгандыктан, сүйлөмдөр бири-бири менен байланышкан эмес. Натыйжада тексттердин мааниси жоголуп кеткен.

Бул метод боюнча окуучулардан сөздөрдү жана грамматиканы жаттоо талап кылынып, анын жардамынын негизинде сүйлөм түзүү максаты коюлган. Которуу бул учурда негизги маселе болуп саналган. Убакыттын өтүшү менен коом чет тилинде оозеки сүйлөшө алуу негизги максат экендигин түшүнө баштагандан кийин, бул метод өзүнүн актуалдуулугун жогото баштаган.

Бул методдун негизинде грамматика гана окутулгандыктан, ал көп, узак убакытка чейин жашай алган эмес.

Тексттерди которуу – бул методдун көрүнүктүү өкүлдөрү болуп Ж. Жакото, Г. Лангенштейн, Т. Туссен болгон. Мында грамматикага көп көңүл бурулбай, тексттерди оозеки которууга маани берилген. Анткени бул методдордун өкүлдөрү тилди которуу адамдын акыл чөйрөсүн өнүктүрөт деп ойлошкон. Мында көбүнчө тексттер окулгандыктан, чет тилди окутуунун грамматикасы начарлай баштаган. Россияда ал абдан жакшы өнүккөн. Аталган байланыштуу «Окуунун жолдору» деген китеп 1771-жылы Москва университети тарабынан жарыкка чыккан. Китепте чет тилдерди окутууда, тексти которуунун мааниси тууралуу жазылган. Мындан тышкары чет тилдерди окутуу үч тепкичтен турары белгиленген. Алар:

1. Окулуп жаткан чет тилинин фонетикасы, чет тилиндеги тыбыштардын айтылышы, тамгалардын жазылышы каралган.

2. Сүйлөмдүн түзүлүшү, сөздөрдүн бири-бири менен болгон байланышы жана синтаксистик маселелери каралган.

3. Чет тилиндеги материалдарды түп нускасында окуп, тексттерди

жаттоо, аларды талдоо каралган.

Тексттерди окутуу методунда көптөгөн кемчиликтер орун алган. Ошондой болсо да, бул метод чет тилдерди окутуунун усулу курсуна чоң таасирин тийгизген. «Тексттерди которуу» методу, тексттерге карата көнүгүүлөрдү жасоо, талдоо, анализдөө сыяктуу методдор азыркы учурда да колдонулат.

XIX кылымдын 70-жылдарында, Европанын социалдык-экономикалык абалы абдан өнүккөн. Соода тармагынын жакшы өнүгүшүнө байланыштуу капиталисттик коомдо чет тилин билүү абдан маанилүү болгон. Өзгөчө чет тилинде эркин сүйлөгөн адамдар абдан керектеле баштаган. Ушуга байланыштуу чет тилдерди окутуунун сапаты жогорулаган. Жогоруда айтылган методдор аркылуу чет тили өз деңгээлинде өздөштүрүлө албагандыктан жаңы методдор иштелип чыккан. Мисалы: «түз метод», «табигый метод» жана «кыйыр метод» кирген.

Табигый метод – бул методдун эң көрүнүктүү өкүлдөрү болуп М.Берлиц, Ф.Гуэн, М.Вальтер саналат. Табигый метод чет тилине окутуунун усулу курсунун теориясынын өнүгүшүнө чоң таасир тийгизген.

Табигый метод – чет тилдерин оозеки түрдө үйрөнүүнү сунуш кылган. Бул метод аркылуу окуучулар чет тилинде сүйлөгөндү, жазганды, окуганды үйрөнүшкөн. Мында көбүнчө окутуучу менен окуучунун ортосундагы мамилеге басым коюлган. Бул методдун өкүлдөрүнүн ою боюнча чет тили окуучунун өз тилиндей (эне тилиндей) курчап турушу керек деген. Качан гана чет тили баланын өз эне тилиндей курчап турса, бала ошол чет тилди өз эне тилиндей кабыл алат делген.

Табигый методду негиздөөчүлөр окуучунун оозеки кебин өөрчүтүү керек деген. Бул методго өз салымын көбүрөөк кошкон М.Берлиц төмөнкү жобону иштеп чыккан:

Биринчиден, чет тилин окутууда эне тили катышпоосу;
Сүйлөшүүдө сөздөр жана сүйлөмдөр түздөн-түз эне тилине которулбастан, көргөзмө куралдардын жардамы менен контекстке таянуу менен которулушуна талап коюлган.

Экинчиден, жаңы материал оозеки түрүндө гана берилүүсү;

Үчүнчүдөн, иш аракеттин негизги формасы болуп мугалим жана окуучунун ортосунда түзүлүүчү диалогдордун болушу;

Себеби ал окуучунун активдүүлүгүн жогорулатып, табигый шартка жакындаштырат деп белгилейт.

М.Берлиц жогорудагы жоболордун негизинде колдонуу менен окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатуу максатында лексиканын үстүнөн иштөө ыкмаларын иштеп чыккан. Анын иштеринин биринде сүрөт менен иштөө көнүгүүлөрүнүн түрлөрү, синоним жана антоним сөздөр менен иштөө көнүгүүлөрүнүн түрлөрү жазылган.

Түз методу – бул табигый методдун негизинде пайда болгон метод болуп саналат. Негизги өкүлдөрү болуп П.Пасси, О.Есперсен, Г.Суит,

Б.Эггерт саналат. Мында чет тилдерди оозеки түрүндө окутуу көздөлөт жана ал теориялык жактан көбүрөөк өнүккөн. Ал эми «табигый» метод практикалык жактан өнүккөн. Түз методдун да негизги максаты оозеки кепти өстүрүү болуп саналган. Бирок бул методдун өкүлдөрүнүн баардыгы бул ойду колдошкон эмес. Алар окулуп жаткан тилдин элинин маданиятын билүү максатында класста жана класстан сырткаркы окууну киргизген жана ал жогорку этапта иштелиши керек дешкен. Ал эми окутуунун баштапкы жана ортоңку этабында оозеки кепке гана көңүл бөлүнгөн.

Ошондой болсо да табигый жана түз методдордун да кемчиликтери болгон.

Биринчиден, бул методдун өкүлдөрү оозеки кеп менен ой жүгүртүүнүн ортосундагы байланышка туура эмес маани беришкен жана аларды эки башка карашкан. Алардын ою боюнча адамдар өзүлөрүнүн кабыл алуусунун жана эске тутуусунун негизинде гана чет тилдерди окуй алышат дешет. Бирок, тил ой жүгүртүүнүн негизинде гана өнүгөт.

Экинчиден, окутуу процессинен эне тилин таптакыр алып салышкан. Бул жөнүндө академик Л.В.Щерба: «Эне тилди аудиториядан кубалап салууга болот, бирок аны окуучулардын аң сезиминен кубалап салууга болбойт», - деген. Ошондуктан, мугалимдин ар кандай аракетине карабастан окуучулар өзүлөрүнүн аң сезиминде эне тили менен окулуп жаткан тилдердин ортосунда байланыш түзө беришет. Бул методдун өкүлдөрү: «Эне тилиң менен кандай байланышта болсоң, чет тили менен да ошондой байланышта бол», - деген.

Бул метод Россияда эң биринчи жолу 1881-жылы педагогикалык окуу жайларында чет тилдерди окутуш үчүн пайдаланылган. Көрүнүктүү орус педагогу В. И. Степанина өзүнүн «Чет тилдерди окутуунун планы» (1988) деген китебинде «түз» метод жөнүндө айтып, ошондой эле анын маанисин түшүнүү үчүн көптөгөн адабияттардын тизмегин берген.

Бул метод чет тилдерди оозеки түрдө окутууну көздөгөндүктөн, алар алар грамматиканы оозеки кепти өнүктүрүүнүн негизги жолу катары карашкан. Бул методдун да башка методдор сыяктуу эле өзүнүн айрым кемчиликтери болгон. Алар төмөнкүлөр:

1. «Түз» методдун өкүлдөрү кеп менен ой жүгүртүүнүн байланыштарын туура эмес түшүндүргөн. Алардын ою боюнча адамдар өзүлөрүнүн кабыл алуусунун жана эске тутуусунун негизинде гана чет тилдерди окуй алышат деген. Бирок тил ой жүгүртүүнүн негизинде гана өнүгөт.

2. Бул методду колдонгон окумуштуулар чет тилди үйрөнүү үчүн эне тилиңди унут деген. Бирок, биз кандайдыр бир чет тилин үйрөнүүдө өз эне тилибизди чанууга акыбыз жок. Бул жөнүндө улуу ойчул, жазуучу Л.В.Щерба «Класста өз эне тилибизди колдонбосок болот, бирок биз аны өзүбүздүн аң-сезимибизден кууп чыгара албайбыз» - деген.

3. Грамматика бул методдо толугу менен каралган эмес. Бул болсо

түшүнүксүз кепти пайда кылган.

Кыйыр метод - XX кылымдарда чет тилине болгон суроо талаптар жогорулаган. Ошондуктан чет тили сабагы Американын жана Европанын орто мектептеринде окутула баштаган. Бул болсо окутуунун жаңы методун иштеп чыгууну талап кылган. Алар «Кыйыр методу» ойлоп табышкан. Кыйыр метод өз ичинен (ре)продуктивдүү жана рецептивдүү деп бөлүнгөн.

(Ре)продуктивдүү метод негиздөөчүсү болуп Г.Пальмер эсептелинет. Ал бул методду түзүүдө улуу тилчи жана социолог Ф.де Соссюрдун окууларына таянган. Бул метод башка методдордон окутуунун баштапкы этабы менен айырмаланган жана өзгөчө окуу куралдарына көңүл бурулган. Эң биринчи жолу Г.Пальмер чет тилди окутуунун усулу курсуна тийиштүү окуу китебин жазып чыккан. Кыйыр методу башка методдордон чет тилдеринин грамматикасынын структурасын ачык көрсөткөндүгү менен айырмаланат. XX кылымдын 20-жылдарында бул метод оозеки түрүндө окутула баштайт. «Кыйыр метод» өзүнө **аудиолингвистикалык** жана **аудиовизуалдык** деген түшүнүктөрдү камтыйт.

Аудиолингвистикалык түшүнүктөр. Бул түшүнүк боюнча чет тилдердин фонетикасы алгачкы жарым жылдыкта окутулган. Буга тыбыштардын айтылышы, сөздөрдүн окулушу жана башка ушул сыяктуу нерселер кирген. Г.Пальмердин ою боюнча чет тилдердин фонетикасын оозеки түрдө гана окуу керек дегенин билебиз. Ошону менен бирге, ал чет тилин окутууда окуучулардын активдүү жана пассивдүү деген иштерине көңүл бурган. Г.Пальмер окуучулардын активдүүлүгүнө алардын чет тилинде эркин сүйлөшү менен жазышын көрсөткөн.

Ал эми пассивдүү ишине окуучулардын чет тилиндеги материалдарды окуусун жана аларды уга билүүсүн киргизген.

Мындан тышкары Г.Пальмер тилдин лексикалык составы төрт группага бөлөт. Алар:

1. Сүйлөмдөрдө грамматикалык функцияларды аткара турган сөздөр. Буга байламталар, предлогдор, артиклдер кирген.
2. Сүйлөмдөгү сөздөрдү бири-бири менен байланыштырган сөздөр. Буга толуктоочтордун түрлөрү, to do сыяктуу этиштик формалар кирген.
3. Some, any, too, either, yet, still деген сөздөрү.
4. Предметтерди жана ар кандай иш аракеттерди билдирген сөздөр кирген.

Бул сөздөр дайыма бири-бири менен байланышып, көптөгөн маанилүү сүйлөмдөрдү жана тексттерди түзүшөт.

Аудиовизуалдык түшүнүктөр – бул кыйыр методунун негизги түшүнүгү болуп саналат. Бул XX кылымдын 50-жылдарында Францияда пайда болгон. Мунун негиздөөчүлөрү П.Губерина, П.Ривак, Р.Гугенейли, А.Оквашо эсептелген.

Бул түшүнүктөргө сабактардын ар кандай диафильмдердин жардамы менен окутулушу кирет. Мисалга алсак, диалогдор диафильм менен

көрсөтүлөт. Мында диалогдор менен иштөөнү төрт этапка бөлүп карашкан. Алар төмөнкүлөр болуп саналат:

1. Материалдарды презентациялоо. Мында окуучуларга диафильм эки жолу көрсөтүлөт. Алгач окуучулар диафильмди үнү жок, андан кийин үнү менен көрөт.

2. Түшүндүрүү. Диафильм кайрадан көрсөтүлөт, ошондой эле мугалим окуучулардын диалогду түшүнгөндүгүн билиш үчүн, аларга көптөгөн суроолорду берет. Эгер окуучулар диалогду түшүнбөсө, мугалим аларга түшүндүрөт.

3. Кайталоо. Мында диафильм бир канча жолу көрсөтүлөт. Анткени окуучулар диалогдогу сөздөрдүн айтылышын, сүйлөмдөрдүн түзүлүшүн эске тутуп калышы зарыл. Мында магнитофон дагы окуу куралы катары пайдаланылат.

4. Активизациялоо. Мында окуучулар диалогду ролдорго бөлүп, кыймыл-аракеттердин коштоосу аркылуу көрсөтүшөт.

Чет тилдерди окутуудагы **рецептивдүү методдор**. Бул окутуунун методун индиялык методист М.Уэст XX кылымдын 20-30-жылдарында иштеп чыккан. Бул методикалык системада чет тилин кандай окутуш керек жөнүндө маалыматтар берилген. М.Уэст чет тилдерди окутуу окуучулардын билгичтигин жана кызыгуусун пайда кылыш үчүн жаралган дейт. Мындан тышкары ал окуучуларды мугалим эмес, окуу куралдары окутат деген тезисти көтөрүп чыккан. Ошондуктан ал чет тилдерди окутууда, окуу куралдарына көп көңүл бурган. Ал эң биринчи жолу оозеки кептин китептерин ойлоп тапкан. М.Уэст чет тилдерди окутуу процесси төмөнкүдөй жүрүшү керектигин белгилейт.

1. Мугалим китептеги ар кандай жаңы сөздөрдү окуп берет, окуучулар аны кайталап, алардын котормосун жазып, берилген бардык сөздөрдү ичинен окушат.

2. Окуучулар тексттерди өз алдынча окушуп, берилген суроолорго тез жооп табууну аракет кылган.

3. Берилген жоопторду мугалим текшерип, түшүнбөй калган жерлерди түшүндүрүп берген.

4. Тексттерге карата көнүгүүлөрдү жасашкан.

5. Түшүнгөн тексттерди окуучулар кайрадан айтып берген.

М.Уэст чет тилди окутуунун усулу курсуна чоң салым кошкон. Ал биринчи жолу чет тилдерди жекече окутуу системасын ойлоп тапкан.

Аралаш метод - XX кылымда пайда болгон метод болуп саналат. Анын өкүлдөрү грамматиканы которуу методу менен түз методду бириктиришкен. Бул методго улуу орус окумуштуулары А.И.Томсон Ф.Буслаев салым кошкон. Бул методдо чет тилинин грамматикасы, фонетикасы, морфологиясы каралган. Бул метод азыркы күндө чет тилин окутууда пайдаланып келе жатат.

Аралаш методу башка методдордон төмөнкүлөрү менен айырмаланган.

1. Аралаш методу колдонулганда окуу процессинде сөзсүз түрдө эне тили колдонулушу керек деп айтышкан.

2. Грамматикага болгон мамилеси боюнча да айырмаланат. Грамматика чет тилдерди үйрөнүүнүн негизги жолу деп эсептешет.

3. Окуу иш аракетинин ролу жана орду. Чет тилди окутуу процессиндеги окуу иш аракетине көңүл бурулган. Окуу иш аракетине көңүл баштапкы этапта бөлүнүшү сунушталган.

Чет тилине окутуунун методикасынын башка илимдер менен болгон байланышы

Чет тилди окутуунун усулу өз алдынча илим катары эсептелинет жана бир катар илимдер менен байланышта. Алардын катарына базистүү байланышта болуп педагогика, психология, лингвистика, социология, аймак таануу илимдери болуп саналат. Калган илимдер методика менен кыйыр түрдө байланышат.

Педагогика менен болгон байланышы. Методика педагогика илими менен тыгыз байланышта жана педагогика илиминин бир тармагы болуп саналат, б.а. жеке дидактика болуп саналат. Дидактика бардык сабактарды окутуунун теориясы. Ал эми жеке дидактика кандайдыр бир конкреттүү сабакты окутуунун негизги эрежеси катары колдонулат. Педагогиканын принциптери, окутуунун процесси жана анын мыйзам ченемдүүлүктөрү, методдору, окутууну уюштуруу формасы сыяктуу түшүнүктөрдү методика өзүнө кабыл алган. Педагогиканын өзүнүн категориялары бар жана анын негизгилерине төмөнкүлөр кирет:

1. окутуу
2. билим берүү
3. тарбия берүү
4. үйрөтүү
5. өркүндөтүү
6. өздөштүрүү

Бул категориялар методика илиминде да негизгилер болуп саналат. Бирок көптөгөн педагогикалык түшүнүктөр жаңы мазмунда берилет.

Мисалы: 1. көргөзмөлүүлүк, 2. аң-сезимдүүлүк (сознательность), 3. жеткиликтүүлүк (доступность), 4. алынчалуулук (посильность) сыяктуу жалпы дидактикалык принциптер менен катары методикада төмөнкү принциптер колдонулат.

Алар:

1. коммуникативдүүлүк принциби
2. окутуунун оозеки принциби
3. эне тилине таянуу принциби

Методика жана психология. Методика менен дагы бир негизги байланыштагы илим бул психология болуп саналат. Психология

адамдардын аң сезиминин өркүндөөсүнүн жана калыптанышынын мыйзамченемдүүлүгүн ачып берет. Психология илиминен методика илими тилди үйрөнүүнүн өзгөчөлүгү, окуучунун жеке психологиялык өзгөчөлүгү тууралуу маалыматты кабыл алган. Психология тилди үйрөнүүгө болгон кызыгуунун себептери (мотив), окутуудагы эске тутуунун түрлөрү жана ролдору сыяктуу түшүнүктөрдү берет.

Мотив - деген эмнени билдирет? Мотив - бул адамдын канагаттануусу менен байланышкан ишкердүүлүккө болгон аракет. Тил сабактарында мотив аң-сезимдүү жана аң-сезимсиз болушу мүмкүн. Иш аракеттин негизги мотивдерине: кызыгуу, далалаттануу, ишендирүү кирет.

Мотивацияга таасир берүүчү кошумча фактор катары төмөнкүлөр саналат: 1. сабакта колдонулуучу материалдын кызыктуулугу, 2. методикалык ыкмалар, 3. психологиялык шарт, 4. окутуучунун окуучулар менен мамиле түзө алышы ж.б. Методиканын психология менен болгон байланышы жалпы жана курактык (возрастная) психологияда көп байкалат. Бул учурда психология башка илимдер менен байланышта болуп, психоллингвистика жана педагогикалык психология пайда болгон.

Психоллингвистика тилдин системасы менен катышта болгон кептин пайда болуусун, кабыл алуу процессин изилдөөчү комплекстүү илимий дисциплина. Психоллингвистика XIX кылымдын 50-жылдарында пайда болгон. Бул багыттын өкүлдөрү А.А.Леонтьев, А. Р.Лурия, И.А.Зимняя, А.М.Шахнарович биз ойлонуп жатканда, сүйлөп, окуп, жазып, угуп жатканда эмне болуп турат деген суроого жооп берүүгө аракет кылышкан.

Педагогикалык психология психологиянын жетишкендиктерин колдонуу менен билим алуу жана тарбия алуу шартында адамдын өнүгүп өсүшүн, мыйзамченемдүүлүгүн изилдейт. Бул термин 1874-жылы орус педагогу П.Ф.Каптерев тарабынан сунушталган. Педагогикалык психологиянын үч багыты бар:

1. окуунун психологиясы - бул окуучунун иш-аракети
2. окутуучу мугалимдин эмгек психологиясы
3. тарбия берүүнүн психологиясы

Акыркы жылдары окутуучулар XIX кылымдын 50-60-жылдарында пайда болгон когнитивдүү психология деген терминди кеңири колдонушат. Бул багыттын өкүлдөрү инсандын жеке өзгөчөлүгүн, билимдин орун алыш жолдорун жана анын окутуу процессиндеги ролун изилдөөгө аракет кылышкан. Бул тармактын өкүлдөрүнө Дж.Брукнер, Ж.Пиаже, М.Айзенк кирет.

Методика жана лингвистика. Методиканын үчүнчү негизги (базистик) байланышы болуп лингвистика же тил илимине киришүү саналат. Бул илим тилдин түзүлүшү жана функциясынын жалпы мыйзамченемдүүлүгү жөнүндөгү илим. Ал эми методика илиминин предмети болуп тилге үйрөтүү болуп саналат б. а., лингвистика илиминин объектиси болуп саналган көрүнүш.

Лингвистикага окутуу биринчиден, фонетика, лексика, грамматика, графика, орфография аспектилеринде; экинчиден, сүйлөмдүн моделдеринин диалог, монолог, полилог, дискурстук структураларында; үчүнчүдөн, кептин илимий, публицистикалык, официалдуу, оозеки кептик жанрларда ишке ашат.

Методика үчүн негизги лингвистикалык түшүнүктөр катары: тил – кеп - кептик иш-аракет деген түшүнүктөрдүн ортосундагы айырмачылыктарды тактоо. Лингвистиканын жогорудагы аталган түшүнүктөрүн колдонуу методисттер үчүн биринчиден, окутуунун мазмунун тактоого б.а., тил – кеп – кептик иш-аракетти тактоого жардам берет. Ал өзүнө а) тилдин бирдигин (фонема, морфема, сөз, сүйлөм), б) кептин бирдигин (сүйлөм, текст), в) кептик иш-аракеттин бирдигин (диалогдук жана монологдук формадагы текст) камтыйт.

Экинчиден, окутуунун мазмунун өздөштүрүү жолунда үйрөнүүнүн объектисин (билим, билгичтик, көндүм) белгилеп кетүү болуп саналат. Бул айырмалоо белгилүү лингвисттер Ф.Де.Соссюр жана И.В.Щербанын эмгектеринде белгиленген. Лингвистикалык окутуу – лингвистикалык изилдөө багытына да ээ, б.а. тексттин лингвистикасын камтыйт. Ал ХХ кылымда пайда болгон тексттин түзүлүш мыйзамченемдүүлүгүн жана анын типологиясын изилдейт. Бул багыттын өкүлдөрү В.В.Виноградов, Р.Якобсон болгон. Риторикабулфилологиялык илим, анын объектиси болуп кеп искусствосу, кеп маданияты саналат.

Методика жана социология. Социология коомду жалпы система катары караган илим. Бул дисциплина тилдин өсүшү жана аны изилдөөнүн мотиви коомдун экономикалык жактан жана социалдык жактан өнүгүшү менен аныкталарын түшүндүрөт Бирок методика менен түз эмес, кыйыр байланышта болот.

Социоллингвистика - тилдин коомдук жаратылышы, анын функциясы, коомдук факторлордун тилге тийгизген таасиринин механизми жана коомдук жашоодогу тилдин ролу сыяктууларга байланышкан проблемалардын комплексин изилдейт. Бул багыт 1920-30-жылдары Л.П.Якубинскийдин, В.В.Виноградовдун эмгектеринде пайда болгон жана негизинен төмөнкү проблемаларды изилдейт:

1. Улут менен тилдин бири-бирине тийгизген таасиринин жыйынтыгында улуттук тил пайда болот;
2. Тилдик ситуация;
3. Тил менен маданияттын бири-бирине тийгизген таасири;
4. Бир региондун алкагындагы эки тилдин бири-бирине тийгизген таасири аркылуу пайда болгон билингвизм;
5. Кептик жүрүм-турумду аныктоочу коомдук норма;
6. Тилдик саясат, тилдик норманы сактап калуу же өзгөртүү жолдорунун жыйындысы.

Социалдык психология - 1908-жылы пайда болгон, ар кандай

коомдук группага кошулуу фактысы менен шартталган адамдардын иш-аракетин жана жүрүм-турум мыйзамченемдүүлүгүн изилдейт. Окутуу процессинде эң маанилүү болуп коомдук компетенция б.а. окуучунун башка адамдар менен коммуникативдик мамилеге өтүүсүн калыптандыруу болуп саналат.

Методика жана лингвоаймак таануу. Аймак таануу сабагында окулуп жаткан тилдин өлкөсү тууралуу маалыматты чогуу кароо болуп саналат. Аймак таанууда тил ошол улутка тиешелүү болгон каада-салтты, маданий байлыкты изилдөөнүн предмети болгон улуттун жана өлкөнүн коомдук экономикалык абалы жөнүндө түшүнүктү берет. 20-жүз жылдыкта аймак таануу маалыматында лингвоаймак таануу деген терминди колдоно башташкан. Бул учурда изилдөөнүн объектиси катары тил саналат. Лингвоаймак таануу адегенде методиканын областы катары каралган. Себеби аны изилденип жаткан тилдин мекенинин шарты тууралуу тааныштырууну изилдөөнүн жолдору жана ыкмалары менен байланыштырышкан. Бирок 1990-жылдары лингвоаймак таануу мазмунуна тактоолорду киргизгенден кийин ал методикалык дисциплина боюнча калган. Анын эки негизги проблемалары бар:

1. Лингвистикалык - ал тилдик бирдиктин анализин камтыйт.

2. Методикалык - изилденип жаткан тилге мүнөздүү улуттук маданий мазмундагы бирдиктерди киргизүүнүн, бышыктоонун жана активдештирүүнүн ыкмаларын камтыйт.

1990-жылдары аймак таануудан культурология өзүнчө бөлүнүп чыгат. Культурологиянын предмети болуп окулуп жаткан тилдин өлкөсүнүн маданияты жөнүндөгү маалыматтары эсептелинет. Ошонун негизинде лингвокультурология деген жаңы илим калыптанат. Ал маданият менен тилдин калыптаныш процессиндеги алардын бири-бири менен болгон байланышын жана таасирин изилдей туруучу комплекстүү илимий дисциплина. Анын предмети катары материалдык жана руханий маданият б.а. тилдик дүйнөлүк картинаны түзүүчүлөрдүн баардыгы саналат. Бул дисциплина менен изилденип жаткан объектилердин тизмесине кептик этикет, кептик жүрүм-турум, тил менен маданияттын бири-бирине тийгизген таасири жана маданияттын бирдиги катары текст кирет.

Жогорудагылардын негизинде төмөнкүдөй жыйынтыкка келсек болот: чет тилине окутуунун усулу өзүнүн өнүгүү жолунда көптөгөн илимий дисциплиналарга таянат. Алар болсо анын мазмунун байытып жана бул педагогикалык илимдин илимий негизин шарттап турат.

Чет тилин окутуудагы мотивациянын ролу

Иш-аракеттин аткарылышы жана анын жыйынтыгы, индивиддин талаптарынан, кызыгуусунан, анын мотивациясынан көз каранды болот. Мотивациянын өзү кандайдыр бир максатка жетүү үчүн каражаттарды жана ыкмаларды тандап алып колдонуу менен максаттуу иш аракетти көздөйт.

И.А.Зимняянын айтуусу боюнча мотивация бул адамдын ар кандай иш- аракетинин (мейли эмгек болобу, баарлашубу же таанубу) баштоочу механизм болуп саналат. Мотивацияны анын сезилип туруучу, реалдуу жана этаптуу жыйынтыктоочу жетишкендиктерди колдоп жана дем берип турат. Ар бир сабактын мотивация маселеси бар жана окуу куралдарында сабактын өзгөчөлүгүн эске алуу менен аны өркүндөтүү жана кызыктыруу жолдору жазылган. Ошолордун ичинен чет тилине окутуунун мотивациясы орчундуу проблемалардын бири болуп кала берет.

Мотивация проблемасын изилдеген окумуштуулар окуучулардын мотивациясы алардын классы жогорулаган сайын же жашы өскөн сайын төмөндөгөнүн көрсөтүшкөн. Окуучулардын кызыкчылыгы чет тилин окуп баштаардын алдында абдан күчтүү болуп, алардын чет тилинде сүйлөөгө, өздөрүнүн ой-пикирлерин билдирүүгө, чет тилиндеги ырларды ырдоого ынтызаар экендиги байкалат. (Алар ошол үйрөнүп жаткан тилде жорозолдоштору менен сүйлөшкөндү, ырдаганды, окуганды жана ошол тилдин эли жери жөнүндө билгиси келишет). (Көпчүлүк окуучулар чет тилин үйрөнүүдө өзүлөрүн укмуштай дүйнөгө келгендей сезишет. Мен кыргыз тилинде сүйлөйм, эми мен чет тилинде дагы сүйлөй алам деген ойлору да болот. Негизинен баардык окуучуларда чет тилинде сүйлөө, ошол тилди үйрөнүү деген каалоо, башкача айтканда мотивация пайда болот). Ошентип, окуу процесси башталганда алардын көпчүлүгүнүн каалоосу жоголо баштайт. Себеби процесс талыкпас эмгекти талап кылып, анын негизинде окуучулар көптөгөн кыйынчылыктарга кезигишет. Эгерде жетишкендик болбосо анда мотивация өчөт, басаңдайт.

Окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун кантип сактап калышыбыз керек?

Бул проблеманы окутуудагы 3 компонентти тең салмакта кароо менен б.а.

1. окуучунун ишмердүүлүгүн,
2. окуу каражаттарын,
3. окутуучунун ишмердүүлүгүн тең салмакта кароо менен чече алабыз. Окуучулар өзүлөрүнүн ишинде кандайдыр бир жетишкендиктерге жетүү аркылуу канагаттанууну сезе баштайт.

Мотивация – бул окуучунун субъективдүү дүйнөсү, ал өзүнүн талабын түшүнө билүү менен тастыкталат. Чет тилин окутууда окуучулардын мотивациясын төмөн түшүрбөй жогорулатуу мүмкүнчүлүгү бар. Ал окуучунун тилге болгон кызыгуусунун негизинде ишке ашат жана окуучу өзүнүн кызыгуусун ойготуп, тилди үйрөнүү процессинин татаалдыгын түшүнө билип, ага жараша өзүнө талап коё алышы керек. Ал эми мугалим болгону ошол окуучунун кызыкчылыгын ойготуш үчүн жөн гана түрткү берип турат.

Окумуштуулар адам чет тилин ички жана сырткы мотивациясынын таасиринде окуйт дешкен.

1. Коомдун талаптары менен коштолгон мотивдердин негизи

аткарылса, аны сырткы мотивация дейбиз. Ал өз ичинен: кеңири коомдук мотивация, тар маанидеги мотивация деп бөлүнөт.

2. Адамды кызыктыруучу мотивациялык сферасына иш аракеттердин мүнөздөрү да таасир берет. Аны ички мотивация дейбиз. Сырткы мотивация сыяктуу эле, ички мотивациянын да оң жана терс жактары бар.

3. Мотивациянын дагы бир түрү бул алыскы (дистанттык) жана жакынкы (актуалдуу) деп бөлүнүшү болуп саналат.

Кеңири коомдук мотивациянын түрүнө П.М.Якобсон мындай деген мүнөздөмө берген: «Мындай мотивация окуучунун мекен алдындагы жарандык милдети өзгөчө күчтүү болуп, өзүн мамлекеттин алдында жоопкерчиликти сезип, андан сырткары өзүнүн туугандарына же жакындарына жардам берүүгө милдеттүүмүн деген сезими күчтүү болуп, алар үчүн керектүү иш-аракет жасасам деп окууга аракет кылат» - деген.

Ал эми сырткы мотивациянын экинчи түрү бул тар маанидеги мотивация. Ага мүнөздөмө берүү үчүн төмөнкү мисалдарга токтололу.

Мисалы:

- Мен котормочу болгум келет, анткени ушуга шыктуумун. Ушул жумуштан көп пайда таба алам.

- Чет тилдик билимим менен мен котормочу болом, анткени бул абдан көп төлөнө турган иш, ушул жумуштун аркасы менен ата-энеме жардам бере алам жана өзүмдүн үй-бүлөмдү багып, жетиштүү жашай алам.

Ал эми ушул мотивациянын түрүнө бирок терс мааниде колдонулган мисалдарга токтолсок:

- Мага чет тили жакпайт, бирок ата-энем «кереги тиет» деп жатат. Анткени алар азыр абдан өкүнүшөт, эмнеге убагында чет тилди жакшы үйрөнүп алган жокпуз деп. Алар өздөрү кетирген катасын мени кайталабасын деп жатышат.

- Мага чет тили жакпайт, бирок аны үйрөнүш керек, анткени жоролдошторумдун арасынан алдынкы болушум керек.

Ички мотивациянын негизги түрлөрүнө токтолсок, психолог С.Л.Григорянын ички мотивацияны аныктоодогу кошкон салымы чоң деп белгилеп кетишибиз абзел. Ал ички мотивацияны төмөнкү түрлөргө бөлгөн:

1. Коммуникативдик мотивация
2. Лингвотаануучулук мотивация
3. Инструменталдык же аспаптык мотивация

Биринчиден, коммуникативдик мотивацияны – ички мотивациянын негизги түрү, анткени коммуникация, башкача айтканда, пикир алышуу – бул чет тилин үйрөнүүдөгү эң керек боло турган нерсе. Окуучу үчүн үйрөнүп жаткан тилде досу менен сүйлөшүүсү, өзүнүн ар тараптуу өнүгүүсү, окуусу, ошол тилде досуна кат жазуусу ушунун баары пикирлешүүнүн негизинде ишке ашат. Бирок окуучунун ушунчалык кызыкчылыгы болсо дагы, мотивациянын мындай түрүн сактап калуу

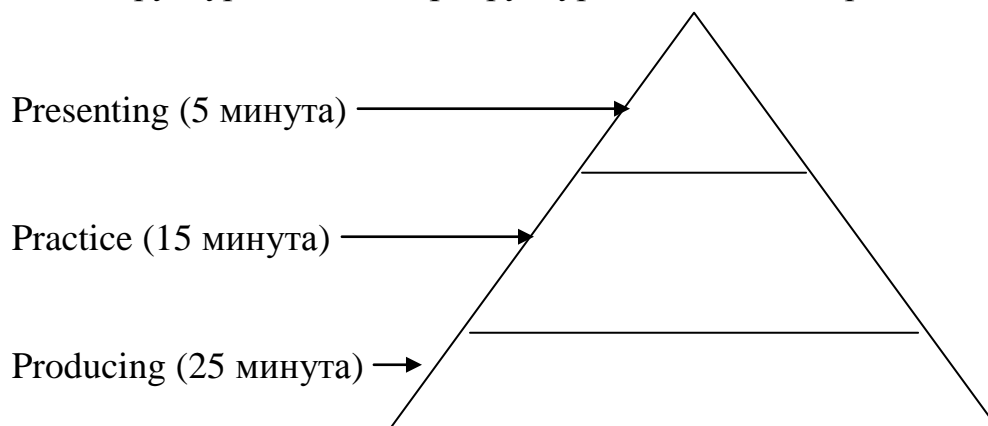
жөнөкөй иш эмес. Анткени, эне тилге салыштырмалуу, чет тили бул пикирлешүүдө жасалма тил болуп саналат. Анткени чет тили пикирлешүүдө эне тили менен тең тайлаша албайт. Себеби тилди үйрөнүп жаткан жогорку окуу жайдын бүтүрүүчүлөрү дагы, окуп жаткан чет тилин достору менен пикирлешүүдө колдонушпайт. Мисалга алсак: класска жаңы окуучу башка мектептен келди. Окуучулар аны менен таанышкысы келип, андан анын атын, эмнеге кызыгаары, жетишкендиктери жана башка жөнүндө сурайт. Ошентип, кадимкидей сүйлөшүү, таанышуу ситуациясы түзүлөт. Бул учурдагы сүйлөшүүдө эң негизги жасалма компонент болуп чет тили эсептелинет. Себеби жаны келген окуучу чет өлкөлүк эмес. Ошол себептен чет тилин үйрөнүп жаткан окуучуга эгерде ал күнүмдүк пикир алышууда чет тилинде сүйлөсө белек береринер тууралуу айтсаңар дагы, бул ишке ашпашы мүмкүн. Ошондуктан сабак учурунда чет тилинде көп сүйлөштүрүүгө аракет жасоо керек. Ушул учурда гана окуучулардын ойлонуусу, фантазиясы жогорулайт. Сабак учурунда ойнотуу дагы чет тилинде сүйлөштүрүүгө түрткү берип, жыйынтыктуу жетишкендикке алып келет.

1. Азыркы убактагы окутууда мугалим окуучуга үйрөнүп жаткан тилдин канчалык деңгээде маанилуу экендигин түшүндүрүү менен окуучулардын активдуулук мотивациясын ойгото алышы талап кылынат.

2. Ал аткарыла турган тапшырманы реалдуу турмушка көбүрөөк жакындаштырып беруусу керек.

3. Мугалим окуучуларга тапшырма берээрдин алдында, аны кандай аткарырын өзгөчө түшүндүрүп берүүсү зарыл. Эгерде берилген тапшырманы кандай аткаруу керек экендиги түшүнүктүү болбосо, анда ал да окуучулардын кызыкчылыгын төмөндөтөт. Себеби тапшырманы кантип аткараары тууралуу толук түшүнбөй турса, аны аткарып келээрине кепилдик деле берилбейт. Баарынан мурда тапшырма к а н т и п , кандай жолдо аткарылышы так, түшүнүктүү кылып түшүндүрүп берилиши керек: Жазуу, оозеки, же окуу түрүндөбү, мугалим эң негизгисин айтып, илимий тилде эмес окуучуларга жеткиликтүү тилде түшүндүрүүсү зарыл.

4. Сабак туура уюштурулуп, коммуникацияга көбүрөөк көңүл бөлүнөт. Сабактын структурасы төмөнкү структураны сакташы зарыл.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй сабак учурунда жаңы теманы түшүндүрүү 5 минуталык убакытты гана алыш керек. Андан соң окуучулар менен ал теманы бышыктап көнүгүүлөрдүн түрлөрүн жасоого 15 минута убакыт бөлүү сунушталат. Ал эми калган 25 минута убакытты окуучулардын өтүлүп жаткан теманы колдонуу менен өз алдынча иштөөсүнө сарпталышы жакшы жыйынтыктарды алып келет. Б.а., окуучулардын сабактын көпчүлүк учурун сүйлөшүү менен өткөрүүсү, алардын коммуникациялык жөндөмдүүлүгү өркүндөдөт.

5. Окуучуларга тапшырма ошол окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө жана деңгээлине жараша берилет.

Сабак учурунда мугалим окуучуларга дүйнөдөгү актуалдуу болуп жаткан нерселер менен байланыштырып кызыктырса болот. А.Н.Леонтьев «Тилди жөн гана үйрөнүү эмес ошол тил менен кошо жашаш керек» - дейт, б.а., тилди өнүктүрүп туруу керек дейт. Эгер мугалим сабакты окуучуларга таанымал болгон фактылар менен байланыштырып өтсө, сабак жанданып өз максатына жетери шексиз.

6. Экинчиден, өтүлгөн сабактарды бири-бири менен байланыштырып жана бир дисциплина менен экинчи дисциплинаны байланыштуу кылып өтүү максатка ылайыктуу.

Окуучунун коммуникативдик мотивациясын сактап калуу үчүн сабакты кандай уюштуруу керек?

Азыркы убакта сабак кандай типте болушу керек деген суроого изилдөөчүлөр бир чечимге келүүчү жооп таба элек. Бирок алар ар бир сабакта кандай гана тема өтүлбөсүн пикирлешүүгө убакыт сөзсүз түрдө бөлүнүшү керек деген ойдо болушат.

Чет тилчи мугалимдин профессионалдык жактан өнүккөндүгү бул анын сабакта ар кандай ыкмаларды колдонуусу жана пикирлешүүгө стимул берүүсү менен далилденет. Мунун жардамы менен ал кандай гана тема болбосун аны коммуникативдик багытта уюштура алат, жөнөкөй нерселерди чындыкка байланыштырып, пикирлешүүгө ситуация түзө алат. Ал гана эмес мындай мугалим класска кирери менен окуучуларды чет тилинде сүйлөштүрүүгө аракет кылат. Ал бир эле учурда **партнер** жана уюштуруучу боло алат.

Мисалы, группанын ар бир мүчөсү аткарып жаткан иш-аракетке активдүү катышуусу үчүн ар бирине тиешелүү ролдорду бөлүп берүү керек. Окуучулар аткара турган иштин мүнөзүнө жараша ролдорго бөлүнүп жана алардын аткара турган милдети түшүндүрүлүп берилет. Төмөндө группалык ишти аткарууда колдонулуучу ролдорду мисал катары белгилейбиз.

1. Убакытты өлчөөчү адам (Timekeeper). Ишти берилген мөөнөттө аякташын көзөмөлдөйт.

2. Жарчы (Reader). Текстти же суроону группага окуп берүүчү адам.

3. Секретарь(Secretary). Группанын оюн кагаз бетине түшүрөт.

4. Лидер (Leader). Группанын баардык мучөсү ишке катышып жатканын жана алар кезек менен сүйлөп же суроого жооп берип жатканын көзөмөлдөйт.

5. Спикер(Speaker). Группанын идеясын класска алып чыгат.

6. Тыңчы (Spy). Башка группалар эмне кылып жатканын карап, өзүнүн группасына билдирип турат.

Сабакты кантип баштоо керек? Мугалим сабакты баштоодо эле пикирлешүү көнүгүлөрү менен, б.а. класстагы нөөмөтчү менен аба-ырайы же класстагы абал ж.б. жөнүндө сүйлөшүүлөр менен баштоого болот. Бирок бул ситуацияны окшош эмес ар түрдүү кылуу мугалимдин фантазиялык иш-аракети болуп саналат (мисалы мугалим терезени карап туруп: «Жаан, элдин баары жылуу кийинип, кол чатыр көтөрүп кетип бара жатышат. Ал эми мен жаан жаап жатканда сейилдеп басканды жакшы көрөм. Абасы таза...» Андан ары мугалим окуучуга: «Сен ушундай аба-ырайында эмне кылганды жакшы көрөсүң?» - деп суроо узатса болот. Башка окуучуларга да ушул эле суроо менен кайрылып, ушул сыяктуу ситуация түзүү менен мугалим пикирлешүү атмосферасын түзүп, окуучуларды менен аба ырайы тууралуу кененирээк сүйлөшүүгө үйрөтөт).

Сабактын аяктоосуна да көп көңүл бөлүнүүсү керек, себеби сабак кандай маанай менен аяктаса, балдар кийинки сабакка ошондой маанай менен келишет.

Чет тилине окутуунун максаттары

Тилге окутуунун максаты тилди өздөштүрүүдөгү алдын-ала пландаштырылган ар кандай ыкмалардын, методдордун жана окутуунун каражатынын жардамы менен ишке ашуучу иш-аракеттин жыйындысы.

Окутуунун максаты коомдун талабы менен шайкеш болуусу ошондой эле, учурдагы окутуунун конкреттүү шарттарында окуучулардын өздөштүрүүсү үчүн реалдуу болуусу керек. Ал окутуунун компоненти катары окутуунун мазмунуна, методуна, каражатына таасирин тийгизип турат.

Методикада окутуунун төмөнкү максаттары белгиленип келет: практикалык, жалпы билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк. Кийинки жарык көргөн эмгектерде стратегиялык (глобалдуу) максат белгиленет белгиленип жүрөт. Ал коомдун окуучуга карата социалдуу заказы, талабы менен түшүндүрүлөт.

Стратегиялык максаттын талабы окутуу процессинде экинчи тилдик инсанды калыптандыруу болуп саналат. Маектешүү процессинде тилдин каражаттары аркылуу курчап турган дүйнөнү (дүйнө картинасын) сүрөттөй билүүсү жана ал дүйнөдө кандайдыр бир максаттарга жете билүүсү болуп саналат. Экинчи тилдик инсан деген термин Ю.Н.Караулин тарабынан киргизилген (1987) жана ал В.В.Виноградовдун тилдик инсан деп берген түшүнүгүнөн келип чыгат (1930).

Тилдик инсан тилди алып жүрүүчү болуп саналса, экинчи тилдик инсан ал үчүн чет тили болуп саналган тилди алып жүрөт. Экинчи тилдик инсандын структурасын 3 денгээлде белгилеп кетебиз.

1. вербалдуу-системалык (тилдин системасын билүү жана аны маектешүүнүн ар кандай ситуацияларында колдоно алуу жөндөмдүүлүгү).

2. когнитивдүү (дүйнөлүк картинада камтылчу түшүнүктөрдү, идеяларды, көрүнүштөрдү билүү).

3. прагматикалык (өзүнүн максаттарын, мотивдерин, кызыкчылыктарын, баалоосун кептик иш-аракет процессинде ишке ашыра билүү).

Орто окуу жайларынын баштапкы этабынын максаты болуп окуучуларга тилди баштапкы деңгээлинде үйрөтүп жана аларды ЖОЖго тапшырууга даярдоо.

а) Методиканын өнүгүү жолунда анын максаттарынын ичинен негизгисин аныктоо бир топ пикир келишпестикке алып келген. XVIII-XIX кылымдын башында максаттардын негизгисине жалпы билим берүүчүлүктү киргизишкен. Ошол учурда чет тилин окуу окуучулардын аң-сезимин, жан-дүйнөсүн жана логикалык ой-жүгүртүүсүн жогорулатуу маселесинин негизинде жүрөт деген ой болгон.

XIX кылымдын жарымында чет тилин практикалык жактан өздөштүрүү талабынын жогорулашы менен негизги максат катары окутуунун практикалык максаты аныкталган.

б) XX кылымда практикалык максат негизги ролду алып жүрүүсү менен тилди окутуунун системасын жалпысынан кайра карап чыгууга түрткү берди. Анын негизинде окутуунун коммуникативдүү, интенсивдүү мамилелерин ишке ашыруучу окутуунун методдору, жаңы окуу материалдар жана колдонмолор пайда болду.

Практикалык максат. Бул максатты ишке ашыруу окуучулардын тилди кептешүүнүн каражаты катары өздөштүрүүсү менен түшүндүрүлөт. Ошону менен катар эле жалпы билим алуу жөндөмдүүлүгү болуп саналат (китеп менен иштей билүү, өзүнүн оюн логикалык жактан жана кырааты менен так билдирүү, окууга керектүү белгилөөлөрдү жаза билүү, окутуунун жаңы технологиясын колдоно билүү, ж.б.).

Демек практикалык максат азыркы методикада коммуникация жөндөмдүүлүгүн гана камтыбастан андан терең мазмунду камтыйт. Көпчүлүк учурда практикалык жана коммуникативдүү максаттар синонимдүү түшүнүктөр катары берилет. Бирок бул максаттын кеңири түшүнүгү тилге окутуунун конкреттүү шартына жараша дифференцияланат жана чет тилин окутуунун практикалык максаты окутуунун этабына жараша болот. Филология факультетинин сабагында жыйынтыктоочу максат катары чет тилинде оозеки сүйлөй билүү жана жазуу түрүндө иштей билүү болуп саналат. Алар чет тилинде эркин иштей билүү жана жазуу түрүндө иштей билүү менен ошол тилде сүйлөгөн адамдын

жөндөмдүүлүгүнө жакын жөндөмдүүлүккө ээ болуусу зарыл. Алар тилдин системасы жөнүндөгү билимге ээ болуу менен аны өзүнүн келечектеги профессионалдык ишкердигинде колдоно билүүсү керек.

Орто мектептерде практикалык максаттын түзүлүшүндө мектептин негизги максатын камтыган өзгөчөлүгү бар. Ал максат жалпы башталгыч билим берүү, ошону менен бирге кесипке ээ болууга фундамент түзүү болуп саналат. Ошондой эле, орто мектепте чет тилине окутуунун максаты - профессионалдык деңгээлге чейинки тилди өздөштүрүү, андан ары билим өркүндөтүүсүнө муктаж болгон шарттарды түзүп берүү болуп саналат. Мамлекеттик стандарттын негизинде чет тилин окуп жаткан окуучулар кептик иш-аракеттин баардык түрүнө ээ болуулары керек. Ошол эле учурда окуу ишмердүүлүгү башка кептик ишмердүүлүккө караганда жогорку деңгээлде болуусу зарыл.

Ошентип, орто окуу жайында же окутуунун ЖОЖго чейинки формасында тилди практикалык жактан өздөштүрүү толук болбосо да, лексикалык жана грамматикалык белгилүү минимумдарынын чегинде, тилдик түзүлүшү боюнча жана мазмуну боюнча анча татаал эмес коммуникация деңгээлинде болуусу талапка ылайык. Тилдин негизин бекем жана стабилдүү өздөштүрүү жана ал тилди андан ары өздөштүрүүдө натыйжалуу жыйынтыкка алып келүүсү керек.

Мугалим окутуунун белгилүү бир мезгил аралыгында окуу процессинин аяктоочу, жыйынтыктоочу максатын так көрө билүүсү, коюлган максатынын негизинде колдонулуучу методдорун, ыкмаларды окутуунун каражаттарын тандай алуусу керек.

Жогоруда айтылгандардын негизинде окутуунун практикалык максаты этаптарга жана окутуунун багытына жараша ар кандай мазмунга жана аны ишке ашыруунун ар кандай деңгээлине ээ. Окутуунун максаты тандоо түрүндө (кептик иш-аракеттин бир түрүн) жана комплекстүү (кептик иш аракети ар кандай түрлөрүн жана формаларын) түрдө болот. Тандап алуу максаты окуучулардын кызыкчылыгын жана талабын эске алуу менен уюшулган тилдик курстарга мүнөздүү, ал эми комплекстүү максат орто жана жогорку окуу жайларына мүнөздүү.

Окутуунун максатына мүнөздөмө берип жатып окутуунун максаты жана маселеси түшүнүктөргө токтолуубуз абзел. Окутуунун маселеси конкреттүү этапка жана окутуунун шартына жараша окутуунун максаттарынын объективдүү чагылдырылышы болуп саналат. Бир гана максаттын алкагында окутуунун бир нече маселелери аткарылышы мүмкүн, ошону менен катар, маселе окутуунун максаттары менен адекваттуу болуусу керек. Алсак, практикалык максатты ишке ашыруунун алкагында анын маселелери болуп оозеки жана жазуу кептери боюнча билимин жана билгичтигин өркүндөтүү, компетенциянын бир түрүн калыптандыруу, котормочулук иш-аракеттин жолдорун үйрөтө билүү ж.б.болуп саналат. Мугалимдин кыйынчылыктарынын бири - бул анын

сабакта чечилүүчү маселелерди ар дайым так аныктап, окуучуларга жеткире албастыгында жатат.

Практикалык максаттын алкагындагы окутуунун маселелери катары предметтик, тилдик, кептик, жалпы билим алуучулук, социомаданияттык, профессионалдык түрлөр каралат.

Предметтик маселе. Тилдик жана кептик материалдардын жардамы менен предметтик мазмун кептик маектешүүдө берилиши керек. Бул учурда пландаштырып жаткан кептик акттын негизине сфера, тема, маектешүү кырдаалы, коммуникативдүү интенция кирет.

Маектешүүнүн сферасы катары төмөнкүлөр белгиленет:

- а) социалдуу-быттык (турмуш-тиричиликке керектүү талаптар),
- б) окуу (окуу процессине керектүү талаптар),
- в) профессионалдуу өндүрүштүк (профессионалдык ишмердүүлүктөрдөгү талаптар),
- г) коомдук маданияттык (адабият жана искусство чыгармаларын, музейлер боюнча ой-пикирлерди талкулоодогу эстетикалык жана тануучулук талаптар),
- д) официалдуу-иштик (администрация, мамлекеттик мекемелердин өкүлдөрү менен маектешүү процессинде коомдук-нравалык маселелерди чечүүдөгү талаптар).

Маектешүүнүн темасына төмөнкүлөр кирет:

- а) сүйлөп жаткан адам үчүн актуалдуу болгон анын өздүк кызыкчылык сферасындагы тема (адам жана анын жеке жашоосу, иши, кесиби, билими, тарбиясы, бош убакыты, кызыкчылыгы)
- б) коомдук-маданияттык мүнөздөгү темалар (адам жана коом, адам жана саясат, адам жана илим, адам жана искусство, адам жана экономика)
- в) жалпы гумандуу проблемадагы темалар (адам жана жаратылыш, адамдын руханий өсүшү)
- г) профессионалдуу багыттагы темалар (окуучу окуу иш-аракетинин субъектиси катары, мугалим окутуучулук иш-аракеттин субъектиси катары ар кандай билим берүүчүлүк системадагы педагогикалык иш-аракеттер, окутуунун жаңы технологиялары).

Коммуникативдүү интенция максатынын сферасы алкагына сүйлөп жаткан адамдын өзүнүн кептик актысын ишке ашыруусу. Интенция- бул (латын intentio- далалат) аң-сезимдин, ой-жүгүртүүнүн кандайдыр бир претметке карай багытталышы болуп саналат, анын негизинде каалоо, эңсөө жатат.

Интенция катары төмөнкүлөр белгиленет:

- а) контакт түзүүчү сүйлөшүү (коммуникацияга катышуу, каалоосу, көңүлдү өзүнө буруу, таанышуу, ыраазычылык билдирүү, чакыруу, кечирим суроо ж.б.),
- б) регуляция кылуучу (сүйлөшүп жаткан адамдын иш-аракеттине карай жооп кайтаруу, сураныч, макул болгондугун билдирүү),

в) информативдүү (максат, себептердин шарттары тууралуу суроо жана билдирүү, тактоо),

Тилдик тапшырмалар. Анын чечилиши окуучулардын тилдик бирдиктин программасында каралган берилиштерге ээ болуусу жана ошол билимдин негизинде тилди маектешүүнүн каражаты катары колдоно алуу мүмкүнчүлүгүн түзүүчү фонетикалык, лексикалык, грамматикалык билимдерин калыптандыруу болуп саналат жана окуучулар үйрөнүп жаткан тилдин фонетикасын, ритмико-интонациялык нормасын, графикасын, орфографиясын, синтаксисин, сөз жасоочу системасын, морфологиясын, жети миңге чейинки лексикалык минимумун билүүсү керек. 11-класстын окуучусунун деңгээли 3000 сөздүк көлөмдө аныкталат.

Кептик тапшырмалар. Тилди өздөштүрүүсү жана ошол тилдин коомдук-маданияттык билими кептик ситуацияларда, ар кандай темалардагы маектешүүнүн алкагындагы коммуникативдүү көндүмдү (умений) калыптандыруу жана өркүндөтүү процессинде ишке ашат. Окуу процесси учурундагы кептик тапшырмалар аудирование (угуу) сүйлөө, окуу, жазуу иш-аракеттеринин аткарылышы менен чечилет.

Жалпы билим берүүчүлүк тапшырма. Китеп, сөздүк, технологиялык каражаттар, окууга керектүү белгилөөлөрдү жүргүзүү, оюн логикалык жактан так жана кырааты менен билдирүү жана башка иш-аракеттерди аткаруу менен ишке ашат.

Коомдук маданий тапшырма – коомдук маданий компетенциянын негизин түзүүчү аймак таануучулук жана тилдик аймак таануучулук билим, билгичтик, көндүмдү калыптандыруу менен аткарылат.

Профессионалдык тапшырма. Бул мектепте тил боюнча сабак учурунда окуучулардын келечектеги профессионалдык ишин тандоого жардам берүүчү билимге ээ болуусу менен жана билгичтик менен көндүмүн өркүндөтүүсү менен байланышта болуп саналат. Бул тапшырма рефераттарды даярдоодо, профилдүү багыттагы тексттерди окуп жана талкуулоо процессинде ишке ашат.

Жалпы билим берүүчүлүк максат. Окутуунун бул максаты үйрөнүп жаткан тилди окуучулардын жалпы кругозорун кеңейтүү, жалпы маданиятын жогорулатуу, үйрөнүп жаткан тилдин өлкөсү жөнүндөгү билимин жана тилдик каражаттары аркылуу курчап турган дүйнө тууралуу билимин жогорулатууну камтыйт. Жалпы билим берүүчүлүк максат сабак учурунда колдонулуп жаткан текстти анализдөө, окуучулар менен маектешүү, видеофильмдерди көрүү менен актуалдуу маселелерди талкуулоо аркылуу ишке ашат. Бул максатты ишке ашырууда эки тилдин системасын жана ойду билдирүүнүн жолдорун салыштыруунун натыйжасында үйрөнүп жаткан тилди гана эмес эне тилинин да практикалык жактан өздөштүрүүсү жогорулайт. Жалпы билим берүүчүлүк максатка жетүү менен окуучулардын логикалык ой жүгүртүүсү өнүгөт жана маектешүүнүн маданиятынын жогорулашына жардам берет.

Жалпы билим берүүчүлүк максатка жетүү менен окуучулар аймак тануучулук жана лингвоаймактаануучулук билимге ээ боло алышат.

Аймак таануу боюнча билим алуу менен окуучулар үйрөнүп жаткан тилдин жаратылыш шарттары, географиясы, мамлекеттик түзүлүшү, маданияты жана анын дүйнөлүк маданиятка кошкон салымы, билим очоктору, майрамдары, белгилүү күндөрү тууралуу кенен таанышат.

Тарбия берүүчүлүк максат. Бул окутуунун максаты чет тилди үйрөнүп жаткан окуучунун тилге жана тилди алып жүрүүчүлөрдүн маданиятына кылган мамилеси аркылуу ишке ашат жана төмөнкү маселелерин чечүүдө колдонулат:

а) изилдөөнүн предмети болуп каралган тилдин өкүлдөрүнө сый-урматтуу мамиле жасоо;

б) моралдык байлык системасын жана дүйнөнү эмоционалдуу жактан баалай билүү;

в) үйрөнүп жаткан тилде сүйлөөчүлөрдүн маданиятына, тилине туура тарбия берүү, түшүнүктүү, толеранттуу болууга үйрөтүү;

г) чет тилин үйрөнүүнүн маанисин жана эл аралык биргелешип иштешүү шарттарында маектешүүнү каражат катары колдонуу;

д) адилеттүүлүккө үйрөтүү, ар түрдүү кырдаалдарды чече билүү;

Окуу тарбия берүү иши учурунда активдүү жашоо турмушун калыптандыруу эң маанилүү маселелердин бири. Мугалим бул маселени ишке ашыруу менен бирге окуучулардын жоопкерчиликтүү болуу сезимин инайланасындагы адамдарга сый-урмат мамиле кылуу, эмгекке үйрөтүү сезимдерин ойготууга аракет кылат.

Тарбия берүүчүлүк максат тексттерди окуп талкуулоо, маектешүү, англис тилинде сүйлөөчүлөр менен кезигишүү жана экскурсия учурларында ишке ашат. Бул максаттын мазмуну жана түрү окуучулардын жаш өзгөчөлүгүн, кызыкчылыгын, тилди билген деңгээлин эске алуу менен түзүлөт.

Өркүндөтүүчү максат окуучулардын тилдик жөндөмдүүлүгүн, кеп маданиятын, тилди үйрөнүү кызыкчылыгын жогорулатууга багытталган мугалимдин иш-аракетинде камтылат. Үйрөнүп жаткан тилдин каражаты менен инсанды өркүндөтүү процесси төмөнкүлөрдү калыптандырууга жардам берет:

а) Проблеманы чечмелей билүү иш-аракетинин негизинде тилди колдоно билүү жана калыптанган билимин жана билгичтигин жаны ситуацияга пайдалана билүү механизм;

б) тилди үйрөнүүдөгү тилдик жана кептик жөндөмдүүлүгүн;

в) чет тилдеги маектешүүгө катыша алуу жөндөмдүүлүгүн, үйрөнүп жаткан тил боюнча андан ары билимин жогорулатуу талабын;

г) үйрөнүп жаткан тилдин маданиятына ээ болуу мотивациясын,

д) эмоционалдуу эрктик сферасын (активдүү инсан катары, кыйынчылыктарды жеңе билүү, максатына жетүү үчүн тынбай эмгек

кылуу, эмгекчилдик сапаттарын) калыптандырууга жардам берет.

Бардык максаттарды ишке ашыруучу шарттар катары чыныгы тилдик жагдайды түзүп турган сабактар эсептелинет. Чыныгы тилдик шарт - көргөзмө методдорду максималдуу түрдө колдонуу жана чет тилинде сүйлөөчүлөр менен түздөн-түз маектешүүсү сыяктуу иш-аракеттер менен шартталып турат. Максаттардын бирдикте каралышы окутуунун бир жактуу болуусунан алыстатат. Окутуунун максаттары окутуу системасынын базистүү компоненттерине кирет. Алар окутуунун мазмунун, формасын, методдорун, каражаттарын тандоого түрткү берет

Чет тилине окутуунун мазмуну

Түзүлүшү: Окутуунун мазмуну мугалим окуучуларга үйрөтө турган нерселердин баардыгын, о.э. окуучу үйрөнө турчу нерселердин бардыгын камтыган түшүнүк деп билебиз. Тил жана тилдик эмес дисциплиналардын мазмунунун ортосунда чоң айырмачылык бар.

Тилге үйрөтүүнүн эң негизги максаты сүйлөшүп жаткан ситуацияларда тилди практикалык жактан колдоно алуу жөндөмдүүлүгүн орнотуу болгондуктан, окутуунун мазмуну кептик иш-аракеттин процессуалдык жана предметтик жактарын ишке ашыруучу жана түзүүчү төмөнкү шарттар менен көргөзүлөт:

а) маектешүүнүн каражатын (фонетикалык, лексикалык, грамматикалык, аймак таануучулук, тилдик аймак таануучулук) колдоно билүү;

б) маектешүү процесси учурунда кайсы кептик каражаттарды колдонуу керек экендигин билүү;

в) окутуу процессинде калыптануучу жана маектешүү каражаты катары тилди колдоно алуу мүмкүнчүлүгүн түзүүчү билгичтик жана көндүмгө ээ болуу;

г) окутуунун мазмуну ишке ашырылчу сфера, тема, маектешүүнүн ситуациясына катыша алуу.

д) окутуунун мазмунунун материалдык негизин түзүүчү маданият тууралуу билимге ээ болуу;

Окутуунун мазмуну туруктуу эмес. Ал мамлекеттик стандарт жана окутуунун программасынын негизинде такталып турат жана окутуунун максаты менен этабынан көз каранды.

Мисалы ЖОЖдун филологиялык эмес факультеттерине караганда филологиялык факультеттеринде окутуунун мазмуну толук жана кенен каралат. Биринчи учурда тилди маектешүү максатында колдоно алуу керек болсо, экинчи учурда өзүнүн адистиги боюнча профессионалдык деңгээлде изилдөөнү жүргүзүп колдоно алуу керек экендиги көргөзүлөт. Орто окуу жайларында тилди баштапкы деңгээлде үйрөнүү максатына багытталат. Анын негизинде мектептен кийинки окууларында алган билимин андан ары улантып же ошол билимин өзүлөрүнүн керектөөсүндө колдоно алуусун

көздөйт.

Окутуунун мазмуну менен байланышкан эн негизги методикалык проблемалардын бири болуп окутуунун мазмунун менен байланышкан принципти тандап алуу болуп саналат. Азыркы учурда ал окутуунун максатын жана этабын эске алуу менен ишке ашып турат.

Биринчи принцип: окутуунун максатына жетүү үчүн мазмундун керектүү жана жетиштүү болуусу б.а., өздөштүрүү үчүн багытталган материал коюлган максаттын алкагында жетиштүү болуусу зарыл.

Экинчи принцип: окутуунун мазмуну аны өздөштүрүү үчүн жеткиликтүү болуусу керек. Программа тарабынан белгиленген мөөнөттүн ичинде окуучу өздөштүрө туруучу материалдын көлөмүн көбөйтүү же материалдын жеңилдетилбей, оор берилиши анын өздөштүрүлүүсүнө тетири таасирин берет жана бул принциптин бузулушуна алып келет.

Окутуунун мазмуну: Сабакты окутуунун мазмуну жана аны өздөштүрүү түшүнүгүнө мугалим жана окуучу катышат. Окутуунун мазмуну логикалык түрдө 3 подсистемада көргөзүлөт: а) окутуунун объектиси, б) өздөштүрүүнүн объектиси, в) окутуунун жыйынтыгы (teaching, learning, competence).

Окутуунун (өздөштүрүүнүн) объектиси: тил-билим. Тил бул ойду, сезимди, калоону билдирүүчү каражат. Тил бул фонетикалык, лексикалык, грамматикалык каражаттардын белги менен берилген системасы. Тил адамдардын ортосунда маектешүү каражатынын кызматын аткарат. Тилди өздөштүрүү тилдин системасын (тилдик материалды) өздөштүрүү жана тилдик бирдиктерди маектешүү процессинде колдонуу болуп саналат.

Тилдин үндүк бирдиги (фонема, фонетикалык сөз, кептик такт, фонетикалык фраза), ошондой эле тилдик бирдиги (морфема, сөз, сөз айкашы, сүйлөм) болушу мүмкүн.

Окуучулардын окуу этабына жана контингентине жараша лексикалык, грамматикалык, фонетикалык, аймак тануучулук минимумдар бар. Тилди өздөштүрүүнүн элементардык (баштапкы) этабында окутуунун мазмуну төмөнкүлөрдү камтыйт:

Кептин графикалык жагы – алфавит, графика, орфоэпия, окуунун эрежелери жана техникасы.

Кептин айтылышы (произношение) – так айтуу, тыбыштарды таануу, басымды туура коюу, интонация.

Кептин лексикалык жагы – күнүмдүк жана коомдук маданияттык сфераны камтуучу лексикалык минимумду колдоно билүү.

Окутуунун (өздөштүрүүнүн) объектиси: маектеше алуу жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Кеп бул тилдин жардамы менен маектешүүнүн тарыхый формасы болуп саналат. Кептин мааниси азыркы илимде 3 маанини билдирет:

а) маектешүү процесси

б) ойду билдире алуу иш-аракетине жөндөмдүү болуу

в) мындай иш-аракеттин жазуу түрүндөгү же оозеки түрүндөгү жыйынтыгы.

Ошентип, окуучу менен мугалим тилге үйрөтүүнүн мазмунун түзүүчү 3 группадагы көрүнүш: тил, кеп, кептик иш аракети менен иш алып барышат.

«Кеп - бул маектешүү процессинде тилдин жардамы түзүлгөн жолдор жана түзүлгөн структура» - деп (И.Зимняя; 1991) белгилеген. Демек, кеп маектешүү процесси, кептик иш-аракет эмес, ал маектешүү процессинде ойду билдирүү жолу болуп саналат. Мындай жолдун 3 түрү бар:

1. ички кеп
2. сырткы оозеки кеп
3. сырткы жазуу кеп

Ички кептин 3 түрү бар:

1. ичинен сүйлөө
2. өздүк ички кеп
3. ички программалаштыруу

Шыктуулук (навык) – аткаруулардын жыйынтыгы автоматизм деңгээлине жеткен операция болуп саналат.

Чет тилине окутуунун усулунда шыктуулук бул рецептивдүү же продуктивдүү процессте фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык материалды автоматташтыруу деп түшүндүрүлөт.

Фонетикалык шыктуулук (навык) – кептин тыбыштык түзүлүшү, лексикалык-тилдик норма көзкарашында лексикалык бирдикти туура тандоо, грамматикалык сөздөрдүн айкашын, синтагманы, сүйлөмдү туура түзүү болуп эсептелинет.

Окутуунун (өздөштүрүүнүн) объектиси: кептик иш-аракетти колдоно алуу билгичтиги (умения). Кептик иш-аракет маектешүү процессинде тилдин жардамы менен маалыматты кабыл алуу жана берүү.

Практикалык багыттагы тил боюнча сабактарда кептик иш-аракеттер окутуунун мазмунунун негизги компонентти. Кептик иш-аракеттин негизги жана жардамчы түрлөрү бар. Негизгиси продуктивдүү (сүйлөө, жазуу) жана рецептивдүү (аудирование, окуу) деген бөлүнүштөргө бөлүнөт. Кептик иш-аракеттин жардамчы түрү – мурун кабыл алынган маалыматты кайра айтып берүү, тексттин мазмунун түшүрүү, которуу ж.б.

Кептик иш-аракеттин рецептивдүү түрүнүн жыйындысы катары маалыматты кабыл алуу процессиндеги эске тутуу болуп эсептелинет. Кептик иш-аракеттин продуктивдүү түрүнүн жыйынтыгы катары айтып берүү, текст, дискурс жүргүзүү. Кептик иш-аракеттин предмети катары курчап турган дүйнөнүн предмети менен көрүнүштүн ортосундагы мамилени көргөзүп турчу ой болуп саналат.

Кептик иш-аракет катышуучулардын ортосундагы маектешүү аркылуу өтөт, ал эми маектешүүнүн бирдиги болуп кептик акт эсептелинет.

Кептик акттын тиби ар кандай белгилердин негизинде аныкталат:

1. шартка жараша ал түз б.а. активдүү байланышта маектешүү (диалог), пассивдүү байланышта (жазуу маалыматты берүүдө) жана кыйыр

байланышта (радиодон сүйлөө).

2. маектешүүгө катышып жаткандардын саны боюнча монологдук, диалогдук, полилогдук.

3. маектешүүнүн максатына байланыштуу маалыматтык, көндүрүүчү (убеждение), көңүл ачуучу ж.б.

4. шартка жараша ал кызматтык (деловой) жана турмуштук (бытовой) деп бөлүнөт

Кептик иш-аркетти өздөштүрүүнүн каражаты ар түрдүү көрүнүштөгү көнүгүүлөрдү жасоо эсептелет. Мындай көнүгүүлөрдү жасоонун жыйынтыгы жана кептик иш-аракетке катышуунун жыйынтыгы окуучулардын билгичтикке (умение) жетишкендиги десек болот.

Кептик жөндөмдүүлүк окуучунун калыптанган жөндөмдүүлүгүнүн негизинде жана алган билиминин негизинде ар кандай кептик иш-аракетке катыша алуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Жөндөмдүүлүк аң-сезимдүү түшүнүү, өз-алдынчалуулук, продуктивдүүлүк, динамизм менен түшүндүрүлөт.

Аң-сезимдүү түшүнүк дегенибиз, кандайдыр бир иш-аракетти аткарууда окуучу өзүнүн кыймыл-аракетинин максатын жана ага жетүү үчүн өзүнүн билимин жана жөндөмдүүлүгүн колдоно алуусу деп белгилейбиз. Жөндөмдүүлүктүн өз алдынчалуулугу иш-аракеттин бир түрүн башка түрүнө өткөрө алуу жөндөмдүүлүгү. Жөндөмдүүлүктүн продуктивдүүлүгү окуу процесси учурунда өздөштүргөн нерсени айтып гана бербестен, өздөштүргөн билимин жана калыптанган жөндөмдүүлүгүн эффективдүү колдоно алуу чечкиндүүлүгү болуп саналат. Ал эми динамизм маектешүүнүн конкреттүү шартына жана максатына жараша тилдик бирдиктерди колдоно алган ар кандай стратегияларды таба билүү жөндөмдүүлүгү.

Тилге үйрөтүүдө кептик жөндөмдүүлүктү калыптандыруу эң маанилүү максаттардын бири же жөндөмдүүлүктүн калыптаныш деңгээлинен үйрөнүүчүнүн кептик маектешүүгө катыша алуусу деп эсептелинет.

Окутуунун объектиси: маданият аралык коммуникация. Тилдик бирдиктерди билүү жана аларды өзүнүн кебинде колдоно алуу бул тилди маектешүү каражаты катары колдонуу деп эсептөө аздык кылат. Ал үчүн ошол тилде сүйлөгөн адам өзүн курчап турган чөйрөнү сүрөттөөдө ал тилдин маданиятын да тааный билүүсү керек. «Тил маданиятсыз жашай албайт» - деп америкалык тилчи Э.Сепир айткан.

Жогоруда айтылгандардын негизинде окутуунун мазмунуна дагы бир компонентти – маданиятты киргизип кетүү керек экендиги байкалат.

Маданият деген сөздүн ар кандай мааниси бар. Тилге үйрөтүүдө болсо маданиятты коомдук иш-аракеттердин жыйындысы, коомдук жана руханий жашоо менен болгон байланыш катары карайбыз.

Маектешүү процессинде тил жана коом бири-бири менен тыгыз байланышта болот. Тилди маданиятсыз элестете албайбыз, адамдын иш-

аракетинин бир түрү катары ал маданиятты түзүүчү бөлүк болуп саналат. Жогорудагылардын негизинде маданият окутуунун бирден бир объектиси катары эсептелинет.

Окулуп жаткан тилдин маданияты менен таанышуу аркылуу окуучулар маданият аралык компетенцияга алып келүүчү билим, шыктуулук жана жөндөмдүүлүккө ээ болушат б.а. ар кандай улуттук маданиятка мүнөздүү коммуникацияны түшүнө алышат.

Чет тилдерди окутуунун каражаттары.

Окуу китеби жана окуу методикалык комплекс.

Ар бир мугалим өзүнүн сабагын окуучуларга кызыктуу, көркөмдүү, жана таасирдүү өткөргүсү келсе ал сөзсүз түрдө сабакка тиешелүү болгон окуу каражаттарын пайдаланат. Окуу каражаттары бул окуу процессинин эн маанилүү бөлүгү. Ансыз бир да сабак өзүнүн алдына койгон максатына жетпейт. Окуучулардын сабакка жетишкендиктери да окуу каражаттарынын өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу болот.

Демек, чет тилдерге окутуунун каражаттары деп - окуу-тарбиялоо процессиндеги мугалим менен окуучунун алдына койгон максатына жетүү үчүн пайдаланган бардык окуу колдонмолорду айтабыз.

Чет тилдерди окутуунун каражаттары төмөндөгүдөй төрт аспект боюнча классификацияланат.

1. Окуу-тарбиялоо процессиндеги ролу боюнча - негизги жана жардамчы каражаттар деп экиге бөлүнөт.

2. Тиешелүүлүгү (адреси) боюнча - мугалимдин окуу каражаттары жана окуучунун окуу каражаттары деп экиге бөлүнөт.

3. Байланыш каналдары боюнча үчкө бөлүнөт - угуу (слуховой), көрүү (зрительный), угуу жана көрүү (зрительно-слуховой).

4. Техникалык каражаттарды колдонуусу боюнча – техникалык жана техникалык эмес (традиционалдык).

Техникалык каражаттарга – магнитофон, телевизор, компьютер, дисктер, кассеталар, ж.б.у.с. кирет.

Техникалык эмес каражаттарга - сүрөттөр, плакаттар, таблицалар, дептер, китептер кирет.

Чет тилин окутуудагы окуу методикалык комплекстерге – окутуунун материалдык (техникалык жана техникалык эмес) базасы жана окуу тарбиялоо процессин иретке келтирүүгө жардам бере турган окуу программасы кирет. Баардык окуу каражаттары окутуунун методикалык комплекси (ОМК) болуп саналат. Ал өз ичине үч негизги концентрди камтыйт. Алар бири-биринен окуу тарбиялоо процессине тийгизген таасири боюнча айырмаланат.

Биринчи концентр – окуучулардын тил боюнча китебин жана мугалимдин методикалык китебин камтыйт. Окуу методикалык комплекстин эң маанилүү бөлүгү болуп окуучулардын чет тили боюнча

китеби эсептелинет. Окуучулардын чет тили боюнча китебинин жардамы менен окуучу жана мугалим өздөрүнүн максаттарына жете алат. Бул китеп ар кандай тексттерди, көнүгүүлөрдү, таблицаларды жана өз алдынча иштөө тапшырмаларын камтыйт. Ал төмөндөгүдөй талаптарга жооп бериш керек.

1. Системалуу жана компоненттүү болушу.
2. Окуу процесси этаптарга бөлүнүп окутулушу.
3. Окуу материалдары жеткиликтүү болушу.
4. Эне-тили эске алынышы.

Мугалимдин китеби - ОМКнын экинчи негизги бөлүгүн түзөт. Бул китептин негизги максаты болуп окуу-тарбия процессин туура, иреттүү, түшүнүктүү, таасирдүү жана кызыктуу өтүүгө ар кандай жардамдарды б.а. жолдомолорду берүү болуп саналат.

Экинчи концентр - мугалимдин жана окуучунун окуу каражаттарынан тышкары көрсөтмө жана аудио-визуалдык куралдарды камтыйт. Көрсөтмө куралдарга – муляждар, оюнчуктар, плакаттар, таблицалар, карточкалар жана сүрөттөр кирет. Аудио-визуалдык куралдарга – диафильмдер, кассеталар, видеофильмдер, лингофондук практикумдар кирет.

Үчүнчү концентр - биринчи жана экинчи концентрлерде айтылган компоненттерден сырткары окуучунун сабактан тышкары окуусуна керек болгон кошумча окуу китептери, окуу материалдары жана газета-журналдар кирет.

Таратылуучу материалдар (раздаточный материал) – окуучулардын сабакка болгон активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн мугалимдер тарабынан жасалган окутуу каражаттары болуп саналат.

Лингофондук практикум – бул окуучулардын кептик билгичтиктерин жана билимдерин өнүктүрүү үчүн атайын лабораториялык шарттарда (чет тили кабинетинде) пайдаланган аудио-визуалдык каражаттар болуп эсептелет.

Окутуу фильмдери (диафильмдер, видеофильмдер, кино фрагменттер) – бул окуучулардын оозеки речин өнүктүрүү максатында пайдаланган аудио-визуалдык каражаттар болуп саналат.

Компьютердик окутуучу программа - бул окуучуларды чет тилине үйрөтүүчү, алгоритмдик тилде жазылган командалар.

Чет тилдерди окутуунун принциптери

Бардык предметтерди окутууда дидактикалык принциптер колдонулат. Анткени, ал сабактын максаттарын, мазмунун жана методдорун изилдейт.

Окутуунун принциптерин 2 планда карасак болот.

1. Теоретикалык принциптер – сабактын ар бир бөлүгүн теоретикалык түрдө окуу жана изилдөө.

2. Практикалык принциптер – теоретикалык планда окулган баардык нерселерди б.а. талаптарды, эрежелерди, жолдонмолорду практикалык

иште колдонуу.

Дидактикалык принциптер сабактардын өзгөчөлүгүнө жараша колдонулат. Чет тилдерди окутуунун методикасында дидактикалык принциптердин негизинде окумуштуулар төмөндөгүдөй төрт негизги принципти көрсөтүшкөн. Алар жалпы дидактикалык, жалпы методикалык, спецификалык жана атайын (специальный) принциптер болгон. Бул принциптер мугалимге сабакты так, туура жана кызыктуу өтүүгө жардам берет. Биз булардын ичинен чет тил сабагына эң маанилүү болгон принциптерин гана белгилейбиз. Алар төмөнкүлөр:

1. Окуу-тарбия процессиндеги тарбия берүү принциби. Эң негизги дидактикалык принциптердин бири болуп саналат. Көрүнүктүү методист Л.М.Фридмандын ою боюнча бул принцип сабак учурунда төмөндөгүдөй иш-аракеттерди аткарат.

1. Окуу-тарбия процессинде окуучунун өз алдынча ишин б.а., өз алдынча окуусун өнүктүрөт. Окуучулардын чет тилин үйрөнүүдөгү мотивациясы – дүйнө жүзүн таанып билүү менен байланыштуу. Окуучу өзүн ар тараптан калыптанып жаткан инсан катары карап, өзүн дайыма ар тараптан өнүктүрүп турушу максат.

2. Окуучунун окулуп жаткан предмет боюнча өз алдынча иши. Мугалим окуучуларды окутпастан, алардын окушуна жардам бериши зарыл. Автор мугалим окутуу процессинин бардык тармагын өзүнө албастан, ал жөн гана окуучуларга берилген тема боюнча багыт берип, калганын окуучулардын өз алдынчалуулук ишине калтырыш керек деген.

Мугалим өзүнүн сабагында бул принципти колдонуш үчүн төмөндөгүдөй талаптарды билүүсү зарыл:

1. Окуу тарбиялоо процессинде мугалим өзүн жетекчи жана уюштургуч адам катары сезүү. Ошондой эле окуучулардын өз алдынча окуусуна жардам берүү.

2. Окутулуп жаткан предмет окуучуларга жеткиликтүү болуш үчүн, окутуунун бардык ыкмаларын колдонуу.

3. Окуучуларды өзүнүн Мекенин, жаратылышын сүйүүгө, ошондой эле ар бир адамды, топту жана улутту сыйлоого тарбиялоо.

4. Окуучуларды маданияттуу сүйлөөгө, өзүн маданияттуу алып жүрүүсүнө, туура пикир алышууга тарбиялоо.

2. Коммуникативдүү багыттуулук принцип. Окутуу процессинин практикалык максатында колдонуучу эң негизги принциптин бири болуп саналат. Бул принцип окуучуларга оозеки (угуу, сүйлөө) жана жазуу (окуу, жазуу) кепте пикир алышууну үйрөтөт. Сабак учурунда окуучулардын кебин өнүктүрүү үчүн сөзсүз түрдө кандайдыр бир тема берилет.

Тема – бул окуучуларга пикир алышууга жардам берген кандайдыр бир мазмундуу сфера. Ал окуучуларга окууганга, пикир алышканга жазганга, сүйлөгөнгө жардам берет.

Коммуникативдүү-багыттуулук принцип окуу-тарбиялоо процессинин бардык этабында колдонулат. Бул принципти сабакта колдонууда

мугалимге төмөндөгүдөй талаптар коюлат:

1. Мугалим жаңы сөздөрдү, сөз айкаштарды же кандайдыр бир грамматикалык структураны өткөндөн кийин, сөзсүз түрдө ошол темага байланыштуу пикир алышуу сферасын түзөт.

2. Жаңы өткөн материалдар окуучунун эсинде көп убакытка чейин сакталыш үчүн, көп ирет аларды кайталатат.

3. Оозеки кепте окуучуларды көбүрөөк сүйлөтүү керек. Оозеки кеп – сүйлөөчү менен угуучунун активдүү ишмердүүлүгү болуп саналат.

4. Окуучулардын пикир алышуусун өнүктүрүүгө жардам берген кызыктуу, мазмундуу, пайдалуу информацияларды берүү жана сфераларды, ситуацияларды түзө билет.

3. Окутуунун дифференциалдык жана интеграциялык принциби. Окутуу процессинде сөзсүз түрдө кептин түрлөрү - оозеки (угуу жана сүйлөө) жана жазуу (окуу жана жазуу) кептери чогуу колдонулат. Оозеки кеп окуу, жазуу жана сүйлөө менен байланыштуу. Кептин бардык түрлөрүн бир бүтүн нерсе катары карап, аларды окуучунун коммуникативдүүлүк сапатын өнүктүрүү үчүн колдонулат.

Бул принципти колдонуу үчүн мугалимге төмөндөгүдөй сунуштар берилет:

1. Мугалим сабактын көп бөлүгүн чет тилинде өтүүсү зарыл. Мугалимди окуучулар чет тилинде сүйлөгөн адам катары кабыл алышы керек.

2. Окуучулардын чет тилинде пикир алышуусу грамматикалык жактан туура, ар тараптуу жана кызыктуу болуусуна түрткү болуп туруу.

3. Окуучуларды чет тилинде окууганга үйрөтүү.

4. Окуучулардын оозеки кебин өнүктүрүү үчүн жазуу кебин пайдаланууга үйрөтүү.

4. Эне тилди эске алуу принциби. Эне тили окуу иш-аракетинде маалыматты тандоодо, уюштурууда жана берүүдө эске алынат. Эне тилди эске алуу эки планда, башкача айтканда, лингвистикалык жана психологиялык план катары каралат.

Лингвистикалык планда – жаңы лексикалык сөздөрдү окуучуларга берүүдө, аларды туура айтууга үйрөтүүдө жана жаңы грамматикалык тема өтүүдө эне тил колдонулат.

Психологиялык планда – окуучулардын кептик ишмердүүлүгүн оңдоодо, билгичтиктерин өнүктүрүүдө эне тили эске алынат.

5. Аң сезимдүүлүк принциби (сознательности). Бул принцип окуучулардын таанып билүү процессин өнүктүрүүгө жардам берет. Ошондой эле, бул принцип окуучулар кандайдыр бир теманы өтүп жатканында, анын мазмунун түшүнүүгө түрткү берет. Бул принципти колдонуу үчүн төмөндөгүдөй талаптарга мугалим жооп берүүсү талап кылынат.

1. Кандайдыр бир тема өтүүдө окуучуга жеткиликтүү болуш үчүн окутуунун бардык ыктарын колдонуу;

2. Мааниси жана пайдасы жок маалыматка убакыттын көп сарптабоосу;

3. Окуучуларга таблица, схемалар жана грамматикалык справочниктердин жардамы менен билим алууга үйрөтүү.

6. Активдүүлүк принциби. Чет тилдерди окутуунун методикасында активдүүлүктүн үч түрү бар: интеллектуалдык, эмоционалдык жана кептик активдүүлүк.

Интеллектуалдык активдүүлүк – бул принцип ар кандай маанилүү, көйгөйлүү суроолорго жооп берүүдө, ар кандай мазмундагы тексттерди окууда пайда болот жана өнүгөт.

Эмоционалдык активдүүлүк – окуучулар өзүлөрү жасаган иштерине канагаттанганда, окулуп жаткан предмет аларга жакканда пайда болот.

Бул учурда окуучулардын ички жана сырткы активдүүлүгү өнүгүп, аларга чет тилин бат жана туура үйрөнүүгө жардам берет. Эгерде окуучу окулуп жаткан предметке кызыкпаса, анда терс эмоция пайда болот жана ал окуучунун сабакка болгон кызыгуусун төмөндөйт. Бул учурда мугалимдерге төмөндөгүдөй сунуштар берилет.

1. Окуучулардын интеллектуалдык активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн ар кандай кызыктуу маалыматтарды таап келүү.

2. Окуучулардын сабакка болгон активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн аларга жекече жана топтук формада тапшырмаларды берүү.

7. Көргөзмөлүүлүк принциби. Психолог Б.В.Беляев «Көргөзмө принциби – жардамчы принцип катары каралбастан, чет тилдерди окутуу методикасында эң негизги принцип катары каралышы керек, анткени, бул окутуунун практикалык максатына таасир тийгизет», -деген.

8. Жеткиликтүүлүк (доступности) жана деңгээлине жараша (посильности) принциби. Бул принцип окуу – тарбиялоо процессинин бардык этабында колдонулат. Мугалим ар бир окутулуучу материалды бардык ыкмаларды колдонуу аркылуу, окуучуларга жеткиликтүү кылып бериши зарыл. Ошондой эле, берилген материалдар окуучунун кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнө жараша болушу, анткени, бир эле материалды кээ бир окуучулар эң жакшы, экинчилери орточо, үчүнчүлөрү начар кабыл алышы мүмкүн. Эгерде берилген материал окуучулардын кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнөн жогору болуп кетсе, окуучулардын сабакка болгон мотивациясы төмөндөйт. Бул принципти колдонууда мугалимге төмөндөгүдөй сунуштар берилет:

1. Кандайдыр бир тапшырмалардын көлөмү окуучулардын кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнөн жогору болбошу керек.

2. Окуучулардын билим деңгээлине (күчтүү, орточо, начар) жараша тапшырмаларды түзүү жана алардын билгичтиктерин өнүктүрүү.

3. Үй тапшырмаларды берүүдө тапшырмалардын жеткиликтүүлүгүн жана окуучунун аткара алуу мүмкүнчүлүгүн аныктоо.

9. Көпкө сакталуу принциби.(прочности) Чет тилинде жаңы өтүлгөн материалдар башкача айтканда лексикалык сөздөр, сөз айкаштары

жана грамматикалык структуралар окуучулардын эсинде көпкө чейин сакталып калуу үчүн, темага байланыштуу көптөгөн тапшырмаларды аткарып туруу сунушталат. Ал үчүн мугалим төмөндөгүлөрдү эске алуусу керек:

1. Жаңы өтүлгөн материалдар окуучулардын аң сезиминде узак убакыт бою сакталып калуусу үчүн, окуучуларга тапшырмаларды көп санда аткартуу.

2. Мурда өтүлгөн темалар менен жаңы өтүлгөн материалдарды дайыма байланыштыруусу талап кылынат.

10. Жекечелик принциби. Ар тараптан өнүккөн, чет тилинде эркин сүйлөгөн адамды тарбиялоодо жана окутууда жекечилик принциби эске алынуусу зарыл. Мында инсандын, башкача айтканда окуучунун жеке өзгөчүлүгү, билгичтиги, билим деңгээли, кызыгуусу аныкталып, ошого жараша тапшырмалар берилет.

Чет тили сабагы

Сабак - бул конкреттүү практикалык, билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк иш-аракеттерди жүргүзүү менен койгон максатка жетүүчү окуу процессинин негизги уюштуруучулук звеносу болуп саналат.

Максатка жетүү үчүн мугалим биринчиден сабактын максатын жана кандай мүнөздө өтөөрүн тактап алуусу зарыл. Бул иш мугалимдер үчүн китепти пайдалануунун негизинде ишке ашат. Ал китепте сабактын практикалык максаты негизделген жана ал төмөнкүчө берилет:

- жаңы лексиканы колдонуу тренировкасын жүргүзүү (сөздөр көрсөтүлөт);

- тема боюнча сүйлөшүүгө үйрөтүү (темасы жазылат);

- белгилүү предлогдор боюнча окуучулардын билимин бышыктоо (предлогдор жазылат);

- окуучуларды өз алдынча окууга үйрөтүү жана окулган материал боюнча план түзгөнгө үйрөтүү;

- белгилүү сөз айкаштарын колдонуп, окуучуларды өз оюн билдирүүгө үйрөтүү (сөз айкашы жазылат);

Тарбия берүүчүлүк, билим берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк максаттар окуучулардын билим деңгээлине, класстын өзгөчөлүгүнө, класстын, группанын, мектептин, шаардын, өлкөнүн ичинде өтүп жаткан шартка байланыштуу өзгөрүп турат. Ошону менен катар, ал мугалимдин интеллектуалдуулугуна, билгичтигине, чыгармачылыгына байланыштуу.

Сабактын максатын эне тилине которуп алуу зарыл. Муну менен биз алардын белгилүү бир темада англис тилинде сүйлөөгө кызыгуусун арттыра алабыз. Мисалы: «Биз бүгүн белгилүү англис жазуучусунун аңгемесин окуйбуз» же «Биз азыр англисче макулдугун же каршы экендигине кантип билгизерин үйрөнөбүз» же «Бүгүн биз жаныбарлар

темасына лото ойнойбуз» ж.б.у.с. Ошону менен катар мугалим сабактын максатын жана аны ишке ашыруу максатын кылдаттык менен ойлонушу зарыл. Сабактын эн маанилүү учуру бул анын аяктоосу болуп саналат. Окуучулар ал сабактан эмнени үйрөнгөндүгүн көрө алышы жана өз алдынча иштөөгө практикалык жактан жана психологиялык жактан даяр болушу талап кылынат. Сабактын аягында «кайсы сөздөрдү үйрөндүк?» деп аларды кайра сөздөрдү кайталаттырбастан же грамматикалык форманы айттырбастан, окуучулар сабактын аягында чарчап калаарын эске алып, эс алдыруучу көнүгүүлөрдү, оюндарды ойнотуу менен аяктоо жакшы натыйжа берет. Окуучулар сабак учурунда өзүлөрүнүн жетишкендиктерин сезип, жагымдуу эмоцияда болушу, алардын андан ары билим алуусуна түрткү болот.

Сабактын мазмуну: Сабактын мазмуну төмөндөгү нерселерди өзүнө камтыйт:

- сабактагы таяныч материалдардын маанилүүлүгү;
- сабактын максатына жетүү үчүн жасалган ыкмалардын жана көнүгүүлөрдүн адекваттуулугу жана аларды өз кебинде колдонуусу,
- материалды өздөштүрүүдөгү окуучулардын машыгуусунун оптималдуу өлчөмдө болуусу.

Сабакта колдонулуучу мисалдар - бул сүйлөшүүнүн фрагменттери болуп саналат. Ошондуктан ал реалдуу турмуш менен байланыштуу болушу керек. Кээ бир учурда «үй-бүлөө», «биография» деген темалар окуучуларды мектептин реалдуу чындыктарынан алыстаткан болуп калат. Окуучулардын сүйлөөсү турмуштун тажрыйбасынан алынган болсо алардын мотивациясын жогорулатат.

Сабакта колдонулуучу үлгүлөр жана мисалдар тарбиялык, таанып-билүүчүлүк максатта тандалып алынып, алар ырлардан, макал-ылакап, насаат, накыл кептердин жыйындысынан туруп, өтүлгөн темаларга ылайык тандалып колдонулушу шарт.

Окуу шарты окуучунун жоопкерчиликтуу, тыкан, чынчылдык сапаттарын калыптанышына жардам берүүсү зарыл.

Окуучулардын активдүүлүгү - алардын сүйлөөгө, ой-жүгүртүүгө, башкача айтканда, сүйлөө инициативасына тарбиялоо болуп саналат. Мугалимдин активдүүрөөк болушу окуучунун активдүү болушуна тоскоолдук кылат. Мугалим сабак учурунда үстөмдүк кылып же негизги ролду аткарсан (б.а. доминанттык абалда болушу), окуучунун пассивдүү объектке айлануусуна өбөлгө түзөт.

Сабактын мотивациясы. Сабактын мотивациясы окуучулардын чет тилин окуудагы жетишкендиктерге жетишүүсү аркылуу ишке ашат. Ушул учурда гана окуучу сабакка көңүлү менен катыша баштайт. Ошону менен катар бериле турган тапшырма окуучулардын деңгээлине жараша жана жеткиликтүү болушу зарыл.

Окуучулардын жетишкендиктерин билүү үчүн баалоо (баа коюу) да чоң мааниге ээ. Баа жөнүндө сүйлөгөндө балл түрүндөгү баалоо гана эмес,

сөз түрүндө мактоо, кубаттоо, колдоо жана дагы жест, жылмаюу дагы кирет. Ошондой эле сүйлөөдөгү интонация да окуучулардын мотивациясына таасир берет.

Сабакта колдонулуучу стимулдардын ар түрдүүлүгү. Сабактын жүрүшү чындык менен байланышы керек же фантастикалык варианттын же анын үлгүсү менен түзүлүшү керек. Сабак учурунда маалыматтар ыр түрүндө, аңгемелер аркылуу, ошону менен катар, эс алдыруучу музыкалык ырларда жана да кайталоого колдонууга болот. Бир стимулду башка стимул менен алмаштырууга болбойт. Мисалы угуу жөндөмдүүлүгүн өстүрүү максатында кассета уктуруунун ордуна мугалимдин текстти окуп берүүсү же мугалимдин аудио уктуруудан угулган текстти кайрадан окуп бериши натыйжасыз болуп саналат.

Сабактын структурасы жана аны уюштуруу. Бизге белгилүү болгондой сабак 45 минутага созулат. Чет тил сабагынын структурасы шартка жараша ыңгайланышып турушу керек. Бардык сабактын структурасы сабактын байланышынан, негизги бөлүгүнөн, аяктоодон турат.

Адабияттар

1. Гальскова Н.Д. Методика обучения иностранным языкам в средней школе [Текст] / Н.Д.Гальскова – М.: 2004.
2. Рогова Г.В. Методика обучения иностранным языкам в средней школе [Текст] / Г.В.Рогова – М.: 1994.
3. Леонтьев А.А. Общая методика обучения иностранным языкам [Текст] / А.А.Леонтьев - М.: 1987.
4. Буйских Т.М., Задорожная Н.П. Критическое мышление [Текст] / Т.М.Буйских, Н.П.Задорожная –Бишкек: 2003.
5. Леонтьев А.А., Гез Н.И. Общая методика обучения иностранным языкам [Текст] / А.А.Леонтьев, Н.И.Гез - ....

Мазмуну

Киришүү.....	1
Чет тилине окутуунун теориясы жана анын максаты.	2
Изилдөөнүн ыкмалары.	4
Негизги методикалык түшүнүктөр жана категориялар.....	7
Чет тилине окутуунун усулунун өнүгүшүнүн негизги этаптары.....	8
Чет тилине окутуунун методикасынын башка илимдер менен болгон байланышы.....	14
Чет тилин окутуудагы мотивациянын ролу.....	17
Чет тилине окутуунун максаттары.....	22
Чет тилине окутуунун мазмуну.....	28
Чет тилдерди окутуунун каражаттары. Окуу китеби жана окуу методикалык комплекс.....	32
Чет тилдерди окутуунун принциптери.....	33
Чет тили сабагы.....	37
Адабияттар.....	40

